

TÁJÉKOZÁS A HADTUDOMÁNYBAN, TEKINTETTEL A HADAK SZERVEZETE TÖRTÉNETÉRE.

KORPONAY JÁNOSTÓL.

Olv. az akademiában május 18. 1857.

I. §.

A hadszervezet története a hadak, a hadi segédforrások, a hadi tudományok keletkezése és időszakonkénti kifejlődésével foglalkozik; szóval: a hadi elemnek tudományos lényegét tünteti előnkbe.

A hadi elem anyagi és szellemi részre oszlik.

Anyagi részét képezi: *az emberrel született védelmi szükség* t. i. a bántalmak elleni óvatosság, az azzal járó testi védszer, mint: a fegyver, vértzet, a hatalmasabb ellenség elleni tömegbe gyülekezést, és az ebből keletkező ökölviadal.

Szellemi részéhez tartozik: a szabálytalan tömegeknek rendes hadakrai beosztása, célszerű fölfegyverzése, és a hadviselésre kellő fölszerelése; a nyers anyagoknak a hadi célokra észszerű feldolgozása, és hadkellékekre fordítása; — a kiszámított alapokra fektetett csatarendnek legcélszerűbb mozoghatása és felhasználása, valamint az anyagok, hadiszerek stb. elméleti és tapasztalási szabályokra fektetett tudományokba foglalása.

Elismert elv, miszerint a mívelt embernek mindenről tiszta felfogásának kell lennie; hazánkban a hadiművészetet (taktikát) még maiglan is, nagyrészt csak kézmívnek tekintik, melyben csak előre kellene menni, és már mindent tud az ember.

A hadszervezet története leírásának koránt sem feladata: az egyes haditudományok tökéletes előadásában, vagy a hadi intézkedések alapos boncolásaiba bocsátkozni stb., de igen is: a hadiszervezetnek fővonásait, a tudományos fejlő-

dés fő pillanatait, történeti adatok nyomán, szemünk elé tüntetni; elméletének célja pedig nem egyéb, mint azon hadi kitételek és fogalmak képmását adni, a melyekről magában a történetben említés tétetik.

A hadszervezet története önálló tudomány, az egyes áladalmak, sőt a világ történetével karon fogva jár, mint olyast pedig sem a katona sem a polgár nem nélkülözheti, minthogy az magába, a társadalom életerébe vág.

Emlékezetem szerint még eddig hadszervezet-történeti munka nem jelent meg; van ugyan harc-, és harcműtörténet külön önálló szabályokba foglalva: de valamely állam összes hadintézkedései, a mennyire a történeti buvárlat engedi, a nemzetek kezdetétől fogvást, tudományos szempontból leírva nincsenek, az imént említett munkák pedig a világ harc- vagy harcmű-történetének csak rövid vázlatát foglalják magokba.

II. §.

A hadszervezet mindent magába foglal, mi a hadjáratokhoz tartozik, ú. m. a hadjáratok viselése módját, a hadseregek felállítási szervezetét és mozdulatainak mű alkatát. Fő alkatrésze ennélfogva: a harc-és harcmű-történet.

III. §.

A harctörténet, a történt harcok és a bennök előfordult események, mint: az ütközetek, csaták, táborítások stb., valamint az azokban végbevitt mozdulatok, és vállalatok leírását foglalja magába, következőleg a harctörténet a hadszervezetnek koronkénti tökéletesedését tünteti elő, s ekkép a nagyobb kisebb hadcsapatok vezéreinek számos példát ad, melyekből előforduló hason eseményeknél oly szabályokat állíthatnak össze, a melyek a hadmunkálati feladatoknál sinór-mértékül szolgálhatnak.

Ha a jelen harcviselést tekintjük: úgy be kell vallanunk, hogy Magyarország történetében főleg az osztriai uralkodó ház alatti régiebb harcok olyanok, melyek legalább a fegyverzet tekintetében a maiakhoz sokban hasonlítanak, és ha-

bár különben a hadszerkezet, nagyobb és csekélyebb viszonyai közt sokban változott is, mind a mellett az ujabbkori harcokhoz elég közel állnak, s azokból az ember tehát tanulságot is szerezhet.

Mennél inkább hátrább megyünk a harctörténetben, annál szegényebbé lesz az, a legszegényebb pedig a hajdani népek harctörténelme, de annak hasznavehetlensége csak azon tárgyakra terjed ki, melyek a mostani hadviselésben egészen megváltoztak.

Bár mily kevésbé vagyunk is azon harcok történetébe beavatva, a melyeket őseink első fellépéseikben Lebediában, Etelközben, Pannoniában és más külföldi országokban vívtanak, elég tanulságos az: Bölcs Leo császár harcmitana folytán, melyet birodalma vezérei számára írt, az Árpád idejebeli magyar hadviselés világosan van ecsetelve.

Leo harcmitanának árpádkori őseink hadviselésére fényt derítő részét: Szabó Károly az Új Magyar Múzeum 185¹/₂ V. vagy februárisi füzet. 299—309. l. remekül fordította; nem különben Fessler, I. B. Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1815. 328—331. lapon; Leonis *Tactica*; Kollár, *Amoenitates Juris et P. I.* és Schlözer, *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* p. 169. kútfők nyomán a magyarok hadviselési modorát a fejedelmi vezérek korában tanulságosan írták vala le.

Az elsorolt létező adatok nyomán teljes biztossággal állíthatni, miszerint a magyar hadviselés a fejedelmi vezérek korában Europa akkori viszonyaihoz mérten, nem csak hogy a szomszéd barbar nemzeteket felülhaladta, mint azt az akkorában élő Bölcs Leo császár is *Harcmitanának* 45. 47. 51. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. és 74. §. bővebben igazolja, miszerint a hadviselésbe avatottabb ember álmélattal tekintí, az akkori magyar hadszerkezetnek magasan álló műveltségi fokát. A magyarok hadi vitézségét, mozgalmait, besosztását, ügyességét, nyilsebességét az akkori világ remegve ismerte el, hadszerkezete és alkotmánya ezer éven át tündöklött nem csak a hazai, hanem számos nemzetek történeti lapjain is.

Az országos hadszerkezetnek koronkénti fejlődése, emel-

kedése, majd sülyedése, sz. István alatti hadias beosztása, a tatárjárásban megtörtetése, későbbben újra születése, I. Lajos hódító hadjáratai, Zsigmond regestruma, Hunyadi János világhírű harcai, I. Mátyás hadszerkezete és Osztria ellen viselt hadjárata, a Jagellók alatti felbomlás, a Habsburgok alatti harcias viszonyok, a török hadjáratok, az erdélyi fejedelemség harcias hatása, a III. Károly és a Mária Theresia alatti emelkedésnek fénye stb. mind meg annyi tárgyai a hazai harctörténeti fogalmaknak.

IV. §.

A harcműtörténet minden cselekvő és szenvedő eszköznek harci céljai hasznos fordításával foglalkozik. — Tárgasb értelemben a háborút érdeklő minden tényező erő is hozzá tartozik, mint p. o. a haderőnek előteremtése, fölfegyverzése, felszerelése és gyakorlata. A harcműtörténet a mondottaknál fogvást 1. sajátlag a hadviseléssel; 2. a segéd tudományok fejlődése vagy keletkezésével foglalkozik. Az első harcművészetre (tactik) vagy a haderőknek az ütközetben felhasználási tanára; a második a hadtudományra kiterjedtebb értelemben (strategie), vagy a hadi tervezetek által az ütközetet előkészítő tudományra oszlik, mely abból áll: Hogy a hadsereg képessé tétessék az ellenséggel a csatát a legkedvezőbb körülmények közt elfogadhatni, és annak eredményeit a legegélirányosabban fel is használni; szóval ezen tudomány a harcias egybevetések, vagy a földszínek a harcias munkálatokhoz viszonyaira vonatkozó elveket alapítja meg.

Segéd tudományai foglalkoznak: 1. A hadi kellékek előállításával, u. m. ujoncozás, élelmezés, ruházat, és a felszereléssel. 2. A kiállított kellékek feldolgozásával, és kiképezésével, a fegyver-készítéssel, a raktárak elhelyezésével, és azok felhasználásával; a várak és mezei erődítések rendszerítésével; az útszínálás- és hidászattal; a harc színhegyének meghatározásával, és a hadsereg oktatása és kiképezésével.

Az elsoroltakon kívül sok van még a harcviseletben, a

mi a haderő fentartásával szoros viszonyban áll, és a harc-
müörténetre befolyást gyakorol, ide soroltatnak: a marsok,
táborok, hadszállásolások, takarmányozások, fegyver- és a
hadi készletek hiányainak potlása.

A harcolás az embert már jó korán különös találmá-
nyokra vezette, hogy azok által annak fortélyait magának
biztosithassa is.

Az első találmányok fegyverek és az egyes harcosok
felszerelésével foglalkoztak, azokat legelőbb is elő kelle te-
remteni és begyakorlani, mielőtt a háborúhoz foghattak.

A löfegyver általános kezelése előtt a hadviselés leg-
inkább bátorságot és testi erőt követelt, mi végett a hadszer-
kezet főleg a felső néosztályt érdekelte, és annak saját tu-
lajdonává vált, melyet csak akkor veszített el, midőn a lö-
fegyver feltalálásával, minden egyes ember, csak a nagy tö-
megbeni közreműködésben egyetlen egynek szelleme által
vezettetve működhetik. Ezen idővel veszi kezdetét a valóság-
gos harcmű, minthogy pedig azzal a nagyobb hadgyakorlatok
is összefüggésben álltak, ennél fogva az minden állandó se-
regek alapját is megvetette.

A fegyverek elkészítése és kezelése, a vár- és mezei erő-
dítés fejlődése, a hadseregek szerkezete és mozdulatainak al-
katműve, lettek a fensoroltak következetes szüleményei, s
mindezek a 'hadjárathban haszonvehető haderőnek kiképezé-
sére vezettek.

A táborítási művészetben mutatkozott legelőször va-
lami szellemi mozgékony erő, a melynek az idézett anyagok
alá lettek rendelve, és reá a hadműi fogalmak nagy befolyást
gyakorlottak.

Nemzeti történetünket tekintőleg, a hadszerkezet tör-
ténelemre nézve, a hún és avar fellépésekből is, tanulságos
példákat meríthetünk.

Az oly nemzet, mely a romai világbirodalom ellené-
ben, világbirodalmat bírt alapítani, és kifejteni mint a hún,
mely az Alettől, vagy mint többen állítják, Kína falaitól egész
Chalons sur Marnig mindenütt győzedelmesen csatázott, mely
Byzant és Roma alá vezette győzedelmes seregét; — oly
nemzet, mely az akkori legműveltebb Roma fegyvereit és le-

gióit számtalanszor tönkre verve megsemmisítette, olyatán hadnak észszerüleg harcmű ellenében harcművet, a harcműi mozgalmak ellenében harcműi mozgalmakat és összevetéseket kelle kifejlesztenie. Előadott ebbeli véleményemet nem csak Jornandes történetére építem, kinek leírásából világos, hogy a húnok hadviselése ugyan az volt a magyarokéval, már pedig Bölcs Leo császár a magyar hadviselést mint láttuk a műveltség nagy fokán adja elő, de a jelen világ katonai szempontjából is támogatom, mert példa elegendő erre a magyar-török háborúk történelme, melyben a Hunyadi János által harcműi alapokon vezérlett csekélyebb magyar hadsereg a gyakran roppant török hadakat sokszor tönkre verte; mennyivel inkább állhat emez állításom Roma mellett, mely Etele roppant seregei ellenében szintannyi, sőt számossabb seregeket is bírhatott kiállítani.

Bámulattal szemlélhetjük az avarok ország-beosztási, védelmi rendszerének leírását is, minthogy az nem csekély harcműi fogalom tudalmát gyaníttat. Az avarok a húnokhoz hasonlólag Byzant falai alá vezették hatalmas fegyvereiket. Az erődített táborok építésében pedig, ha nem is feltalálók, de okvetlen új rendszer-alkotók és nagyszerű alkalmazóknak, e tekintetben tehát elismert tudalmú nemzetnek tekintendők.

Árpád alatt őseink, mint láttuk, a harc-viselésben hadadást tett népkint léptenek fel, ekkép látjuk eleinte Álmos alatt Munkácsot Ung várával a jövő ország-szerzési nemzeti harcnak fő alapzataul elfoglalni. Később a Bodrog és Tisza (Sátoralya-Újhely táján), majd a Sajó és Tisza összefolyásánál harcmunkálati alapul választani, és a Sajó és Tisza forrásai között létező földet minden várával elfoglalni, a már létező várak kijavítása és hadnéppel megrakása mellett (legalább azt bizonyítja azon körülmény, hogy az elfoglalt Borsova vár őrségét, Árpád saját Ungvárába küldötte), az elfoglalt vidék biztosítására, új várakat építtetni, azután a Zagyvának Tiszába ömléséhez előnyomulni, és a Zagyva közti vidéket biztosítani, majd az alpári pusztán Kecskemét táján Zalán összes hadereje ellenében, az eldöntő csatát elfogadni, a mely tájék, rengeteg lovas hadainak mozdulatait

támogatva, a háta mögött biztosított vidék viszonyaihoz mérten, csak győzedelmi babért nyujthatott.

Az Árpád által személyesen vezérlett derékhad most ecsetelt fő hadmunkálatát ezek közben, Gelu, Menomorut és Glad tartományai ellenében: Tuhutum, Tosu, Szabolcs, Bojta, Zuárd, és Kadusa hadnépeinek oldalműködései eszközlék.

Ezen időben 896-ban Sviatopolk meghalt morva fejedelemfiai: Mojmár és Sviatopolk, egymás ellen küzdöttek az uralkodásért, Árpád mint Etele örököse Hunniában a két fivérharcát felhasználva, a Garan és Morva folyó közötti vidéket elfoglalta.

Zalán bolgár birodalma eltörülése után 900-ban Árpád Sviatopolk ellenében Csepel szigetét választá támadó hadjárata alapzatául, derék hadával Sicambrián, Sabarián, a Rába és Repce folyón keresztül, egyenest a Fertő tavának tartott, a míg oldalait fődözve, egy részt Ete és Bojta hadnépei, Baranya vár bevétele után, a Duna, Dráva és Száva közti vidéknek; — más részt pedig Usub és Eörs hadereje, Pákozdi és Palotán keresztül, a Bakonyság szélében, Veszprém alá tártult, és elfoglalása után, Szombathely, Tihany és a Balaton vidéke biztosításával, Magyarország elfoglalását dicsőségesen bevégezte.

Ilyetén biztos alapokra fektetett, és vezérelleg kiszámoltnak látszó hadmunkálat után, nem lehet csodálkozni, hogy Árpád az ország-szerzést nagyszerűleg bevégezhetette, sőt hogy az anyagi, természeti, politikai, földirási és hareműi erők felhasználása és biztosítása mellett, számtalan ellensége közepett, magyarjai által hősiiesen védve, utódainak örökségül is hagyhatta.

Robert Károly, I. Lajos, Zsigmond, Hunyadi János, de főleg I. Mátyás voltak azon kitünő egyéniségek, kik magoknak az újabb magyar haremű-történelem fejleményére érdemeket szereztek, ezek közt pedig leginkább Zsigmond regestruma és I. Mátyás állandó serege, valamint Osztria elleni háborújában, a magyar táborítási művészetnek fejlődése, érdemel legnagyobb elismerést, minthogy amazokban a rendes haderő, ebben pedig már a magyar tüzérség is, hervadhatlan babért aratott; Mátyás *fekete-serege* pedig ezen felül Europa első állandó serege is volt.

II. Ulászló idejében, a magyar állandó sereg végkép szétbomlott, gyengesége miatt a haderőnek korszerűebb fejleménye is megakadt, sőt később másfél századdal, a közbejött török események miatt, tespedésbe és a legnagyobb rendtelenségbe esett.

Midőn az osztriai ház uralkodása alatt később, a magyar rendes hadsereg ismét felállított, az osztriai hadseregbei olvadásával, annak fejleményi fokozataiban is szinte osztozott.

II. Frigyes porosz király által a harcművészet nagy fejlődésnek indult, és a hét éves háború óta, a porosz harcművészet minden európai hadsereg tanulmányává lön.

Nevezetes példánya fekszik a porosz harcművészetről írt munkáknak kéziratban, a magyar akadémia levéltárában, bizonyos Szekér nevű tábori pap által szerkesztve, mely a hazai hadi irodalomnak, ha egykor napvilágot látand, nevezetes gyöngyél lesz tekintendő.

Mióta a magyarok Mária Therezia korában megmutatták, mily legyőzhetlen erő fekszik a nép szeretetében; — mióta Bonaparte Napoleon hadjárataiban, az előbbi egész hadtudományi elméletet romba döntötte, mert első rangú álladalmakat egy csata által megsemmisített; mióta a spanyolok a franciák elleni szakadatlan harcaik által bebizonyították, mennyit tehet nagyban nemzeti felfegyverzés és a népfölkelés rendszere; mióta az orosz állam franciák elleni, 1812. évi hadjárata által bebizonyította, hogy a roppant kiterjedésű államokat nem oly könnyen lehet megdönteni és hogy a szerencsés siker, nem mindig a csatákban győzedelmektől vagy fővárosok elfoglalása által feltételeztetik, sőt hogy saját hazájában gyakran a hadsereg legerősebb akkor, midőn az ellenség támadó erejének csökkenésével, a haderő rögtön a legnagyobb erő-megfeszítéssel a védelmi rendszerből a támadóra lép által; mióta Porosz ország 1813-ban bebizonyította, hogy erőmegfeszítés által, rögtön a honvédseregből a rendes haderőt, hatszor akkorára is fölemelhetni, és hogy a honvédsereget szintűgy lehet kül hadviselésre is használni mint a rendes haderőt; — mióta az egyesült angol-francia haderő Oroszország elleni legujabb hadjáratában bebizonyította, hogy

a vitéz és nagy haderővel védelmezett, minden hadkellékekkel bőven ellátott, bévehetlennek hitt első rangú várat a hadművészet szabályai mellett be lehet venni, azóta fel sem lehet tenni, hogy mind azon anyagok a jövő hadjáratokban fel ne használtassanak, főleg ha azt valamely államnak saját létezési kérdése, vagy becsülete igénybe veszi.

Károly főherceg hadművészeti tana a cs. kir. osztriai hadsereg főtisztjei és tábornokai számára írva egyik legszebb gyöngye a hadtudományi irodalomnak, melynek magyarra fordítása Kiss Károly volt cs. kir. százados akadémiai tag által kéziratban szintén a magyar akadémia levéltárában várja sajtó alá kerülését.

Minő fejleményeken ment vala keresztül az egyes népek fegyverzete, annak bővebb leírása a sajátlag fegyvertan körébe tartozik; nem tartom érdektelennek értekezésemben kiemelni, mikép az első korbéli magyar kézi fegyvert a kard és gerely volt, csak később a királyok szakában keletkezett a lándsa, a búzogány, csákány és a fokos.

Első ismeretes magyar löfegyver vala a kéz iv.

Etele már Aquileja táborlatánál használta volt a görögök és romaiak faltörőit, mozdítható ostromtornyait, a kő-, nyil- és tűzvezető gépeit, tehát az ariest, zelepolist, balistát, és katapultot, minél fogva Etel a görög és római hadviselésben jártasnak tekintendő. A catalauni ütközetre előnyomulása alkalmával a Duna és a Rajna partján fekvő minden erődített várost elfoglalt és feldulatott, mint: Castra Herculis, Asciburgium, Novesium, Köln, Antenacum, Bingium, Moguntiacum, Noviomagus, Bruccomagus, Argentoratum, Argentaria, Augusta Rauracorum, Vindondissát; Orleans városát pedig, mint tudjuk, keményen táborlotta.

Az avarok csak Apperia sziklavár alatt 583—585-ki kelet-római hadjáratokban tanulták vala meg egyik római fogolytól a táborítási gépeknek kezelését és építését is.

Az első és második avar-frank háború leírásából ki derül, mikép az avarok győrjeikben koránt sem küzdöttek volt elzárkozva, minthogy azokat szerencsétlen ütközet esetében egyedül menekvő helyeikül tekintették, a hová az ellenség behatolván, élet-halál harcot kelle víniok.

Hogy őseink első fellépéseik alkalmával már a vármegtámadás mesterségében korszerűen jártasak valának, azon legkevésbé sem lehet kételkednünk, főleg miután tudjuk, mikép az országszerzési harcban is számos várat foglaltak el.

A királyok szakában, a Salamon király alatti Nandorfehérvár, a Kálmán alatti Zara táborítása, az I. Lajos alatti nápolyi erődék bevétele, de főleg I. Mátyásnak Bécs-Ujhelynek fényes meghódítása, és Bécsnek táborítása elég bizonyoságul szolgálhatnak.

Az első magyar vért-eszközök közül megemlítendők: a sisak vagy fejevért, a paizs, és a pikkelyes páncél. Bölcs Leo császár a magyarokat akkép írja le, mikép melleiket és lovaik eleit alúl bőrből vagy vasból készült páncél fődözi; de az is világos, hogy a későbbi korszakokban mihozzánk is átszivárgott a lap-páncél, valamint a vértzetnek többi más neme is.

Az első korbéli magyar hadi hangszerek közül a kürtöt és tárogatót említhetni, míg idővel a trombita és dob is szerepelt, valamint a hadizene is divatossá lön.

A várépítés tudománya karonfogva járt a vármegtámadás mesterségével. Etele korában épült Ó-Buda; Árpád több várat építtetett, valamint későbbi korszakokban mindennütt nyomát találjuk az erődített helyek építésének. Városaink köfalakkal kerítették be, a megyevárok, királyi várakok valamint a számos nemes családok várházai, mind megannyi kútforrása a tudományos buvárlatnak.

A mezei erődítésben különösen az avarok tűnnek ki, ismert győrjeik építése által; a magyarok történetében e tekintetben leginkább a török háborúk szerepeltenek, melyeknek emléke: Dunaföldvár, Tiszaföldvár, és a számos Palánkok nevében stb. maiglan fenmaradt.

A harcműtörténet, valamint a harcművészetet sem lehet határozott tudományos szabályok közé szorítani, hogy azok a működőnek biztos támaszpontot nyujthassanak. Szabályokon kívül a szellemnek és lángésznek is működnie kell, és nem ritkán az elmélet a gyakorlattal ellentétben fog mutatkozni. Az elméletnek gyakorlattal egybehasonlítása útba

igazításul szogáljon a keletkező hadvezérnek sa ját kiképez-
tetésében.

V. §.

A harcművészetnek első fő tényezője a sereg, a mely jelenleg a hadászatra, határozottan begyakorlott és kiképzett hadakból áll, s mint olyanok, mind béke mind a háborús időben, a bel-és külbéke fentartása végett, fizetést huznak, és kellőleg mindennel elláttatnak.

Hadseregnek neveztetik, valamely államnak összes hadereje, annak neveztetik egyszersmind annak egyik vagy másika része is.

Nagyobb államok több hadsereget is állíthatnak fel; kisebbek csak egyet, és ez gyakran egész haderejük, néha csak egy hadtestet, hadosztályt, vagy még annál is kevesebet, mint például a német kisebb államok.

Háború kitörése alkalmával hajdanában az egész magyar nép fegyverre kelt, sekélyebb eseteknél csak egyik része; a királyok alatt kiváltságos tulajdonává vált ez a vagyonosb néposztálynak: nemességnek, polgárságnak, mely részletes vagy tömeges fölkelés (insurrectio) nevezete alatt a legujabb eseményekig volt ismeretes; eme fölkeléseknek azon hiányos oldala volt, mikép a háború bevégeztével egészen vagy részletesen szétbocsáttatott; ide sorolvák az ugynevezett banderiumok is, melyek alkatművei Zsigmond regestrumában örökitvék meg. Kivételt a középkorban egyedül Mátyás fekete-serege érdemel.

A most leirtakhoz hason szerkezet létezett minden hűbéres szerkezetű államokban is.

Legsilányabb részét képezi a magyar harctörténetnek az első korbéli barangolás, mely a Bölcs Leo császár által XVIII. Fej. 47. §-ban leirt turk jellemnek tökéletesen megfelelel, mi végett a külföldi történetirók eget földet kiáltanak ellene, és nemzeties felléptét nem a legválogatottabb kifejezésekkel becsmérlik. Pillantsunk csak kissé a történelembe vissza, és látni fogjuk, miszerint Nagy Sándor világhadjáráta, Róma telhetetlensége, a szittyák, húnok, avarok, bulgárok, besenyők, kazarok, magyarok föllépte, a németek elő-

nyomulása a római birodalom ellen, a népvándorlás alkalmával, a szlávok és a törökök megjelenése stb. igen hasonlítanak egymáshoz; szóval egyik tizenkilencz a másik egy hián húsz volt.

A hajdan keletkezett nemzetek, úgy látszik, mindnyájan ugyan egy harcműi elvet vallottak, t. i. mikép valamely ujan alapított országnak magát a külföld ellenében rémulétesnek kell tennie, hogy belsejében nyugalma lehessen. Ezen elvnek gyakorlatából keletkezett a hódítási vágy, a barangolás, sarcolás, és a zsákmányolás.

Mikép a későbbi korszakokban a hadi jellem a keresztyén vallás fölvetelével, szilajvadhős nemzetünkbe is bécsepeg-tette a szelidebb hadjárati felfogásokat és harcias szokásokat, az legfőbb diadala istentől eredő vallásunknak, melyben a többi keresztyén népek is osztakozának.

Azon időben, midőn a nemzeti védelem bérlett sereg-re bizatott, ezt, minthogy mindenféle nemzetbeliekből volt össze-alkotva, a hadjáratokban semmi más érdek nem vezérlette, mint a kötelesség teljesítése, hogy az által vagy a kemény büntetést kikerülhesse, vagy pedig jutalmat érdemeljen. Akkoriban minden hadsereg a kiképezetésnek egyenlő fokán állott, azaz a hadtudománynak majd semmi, a harcművészetnek is igen csekély nyoma mutatkozott, később a szigorú fegyelem és löfegyvernek általános használatba vétele által, az eddig szerzett harctapasztalásokból következtetett tanulmányok kiképezve, magasabb fokra emelve, hadtudománynya alakultak át, a mely szülő anyja lön továbbá a harcműtannak és az erődítési tudománynak is. A magyar hadi irodalomban Sztrokay Elek *mezei erődítési* tudománya, mint igen talpra esett munka említést érdemel.

A hadseregnek fő alkatrészei: a gyalogság, lovasság és tüzérség. Segéd fegyvernemei az utász-, hidász-, gátnász- s aknásztetek.

A gyalogság minden hadseregben legszámosabb, mindenféle földszinen hadakozhat, löfegyverének tüzével és rohanással is vihat, minélfogva löfegyvere, a puska, szurony-nal van ellátva.

A hajdani magyar gyalogság leginkább az úgynevezett

kopjával valának ellátva, de voltak köztök ijászok is, ide tartozott későbbben a 16 szepességi város lándsás serege, valamint sokkal előbb a kún balistasok az ugynevezett philisteusok is, ez utóbbiak roppant nagyságu nyilakat lőttek, melyek pápai bullák által több ízben kárhoztattak.

A lovasságnál a roham és sebesség a fő tényező; fegyverzete jelenben: kard, pallos, dsida; a csatározás végett karabély és pisztolylyal van néha ellátva.

Őseink rengeteg lovassága kézívvél, és gerelylyel vala ellátva. A Zoltán alatti első bajor háborúban, a dévényi vagy az Anesburg és sz. Florián zárda közötti csatában, a magyarok jégeső gyanánt szórták az ellenségre gerelyeiket, miből világos hogy a gerely az úgy nevezett Wurf-Lanze (Bölcs Leo lándsának nevezi); csak idővel jött használatba a buzogány, lándsa, csákány és a fokos.

A tüzéség a távolból ví: az ütközeteket bévezeti, az ellenséges támadó hadakat és műveit szétdulja; a visszavonulást fedezi és az ellenség hátrálását megnehezíti, vagy végkép megakadályozza.

A tüzéség helyét a löpor feltalálása előtt az aries, helepolis, balista, és katapult pótolta. Mátyás ezen ostromszekereket Bécs-Ujhely ostrománál többre becsülte, mint a már akkor használatban levő ágyukat.

Az utászok és hidászok az utakat javítják, gátonyokat, hidakat készítenek stb.

A húnok a folyó vizeken keresztül seregeik átszállítására dereglyéket, és talpakat használtak, mely utóbbiakat a mai hadihidak módja szerint szekereken hordták magokkal (Priskos görög szónok Eteléhezzi követsége leírása nyomán).

Baján avarkhán Tiberius romai császártól ácsokat kért, kikkel a Dunán és Száván keresztül, az ürügyös fürdőház helyébe hidat készíttetett, melyen át seregét Singudunum alá vezette, mely alkalommal a hidak védelmére Apsich nevű vezérét elégséges haderővel hátrahagyta, mely harc műi fogékonyságának nem csekély becsületére válik. Fessler, I. k. 56—57. l.

Álmos alatt vándor eldődink a Volgához érvén, rajta a

baskirok és más ott legelő nomád népek akkori szokásai szerint, marhabőrből készült tömlőkön usztattak keresztül. Cornides, Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii p. 303.

A legújabb időben Birago cs. kir. tábornok hidász-rendszere, Europa legműveltebb népei által elismerten tündöklik.

A gátnászok (árkászok) készítik a táborlatoknál a viárkokat.

I. Mátyás Bécs-Ujhely táborlatánál épen a viárokban fogadá a legnagyobb tüzelés közepett a remegő török követséget.

Az aknászok küzdik végre a földalatti harcot.

Számosak hazai történetünkben a gátnász- és földalatti harcnak nyomai, melyre nézve Szigetvár ostroma, Buda bevétele, Eger vár védelme mind megannyi kútforrások stb, minélfogva Zrinyi Miklós, Lotharingi Károly, Dobó és több más dicsőített nevek magasztos emlékebe vágnak.

A gyalogság és lovasság nehéz- és könnyüre, a tüzéség gyalog- és lovas ütegekre oszlik.

A nehéz gyalogsághoz tartoznak a gránátosok és sorgyalogság. A könnyühöz a gyalogság többi neme, mint a vadászok, határvédek stb.

Nehéz lovasok a vértések, dragonyosok, s az oroszoknál a huszárok is.

Könnyű lovas: a huszár, dsidás, kozák, des cheveaux légers, chasseur.

A hajdani magyar királyok alatti gyalog hadakozó népet, valamint a későbbi rendes felkelt nemes gyalog hadakat is, a nehéz gyalogsághoz sorolhatni, melyhez még a philisteusok is tartoztanak, könnyű gyalogság volt az ijászság és a hajdani határőrség.

Nehéz lovasok voltak a király mellett küzdő vértés leventeség; a főpapságnak 12,000-re menő lovas banderiuma. Könnyű lovas volt a többi magyar fölkelési lovashad, Hunyadi János huszársága, valamint Mátyás halálhuszárai is, és a magyar nemes volt testőrhad.

A mérnöki kar oly tisztekből áll, kiknek kötelessége,

a várak és hadi épületek tervezése és építési vezetése; a várvédelem, táborlat-vezetés, mezei erődítés stb.

A tábornoki-kar merő tiszttekből áll; ezek tervezik: a csatákat, a védelmet, megtámadást, hadmozgalmakat stb. Az ország-fölméréssel, hadi földabroszok készítésével, gyakran a vár- és mezei erődítéssel, várvédelemmel és megtámadással stb. foglalkoznak.

A rend és hadmozgalom könnyebb kezelhetése végett, a hadsereg apróbb hadrészletekre osztatik, mint:

Hadtestekre, mintegy 30,000 emberrel, egy hadszer-nagy vagy altábornagy vezénylete alatt.

A hadtestek hadosztályokra, osztályonként 10—15 ezer emberre, egy altábornagy vezérlete alatt.

A hadosztályok dandárokra, egy tábornok vagy ugynevezett dandárnok alatt, négy vagy hat ezer embert számítva egyegy dandárra.

Árpád korában a magyarság a mai hadtestekhez hasonlólag több néptörzsre volt beosztva, egy-egy fejedelem vagy fővezér vezérlete alatt; a néptörzsvezérek mindenkor a fejedelemtől vették harcműködésük irányát, a nélkül hogy annak végrehajtásában tőle függtek, vagy korlátoztattak volna, mint Magyarország meghódítása alkalmával, midőn Tuhutum Árpád parancsára Erdélyt elfoglalja és feladatát függetlenül végre is hajtja. Egyegy néptörzs a hazai krónikák folytán 30,857 fegyveres emberből állott.

Hogy a csatarendben a magyar sereg ezredenkint volt felállítva, azt Leo császár Harcműtana 55-ik §-ából tudjuk; de az is bizonyos, hogy ezer embert főleg lovast, egy embernek vajmi nehéz lehetett összetartani, minélfogva igen is ok-szerűen lehet gondolni, miszerint az ezred ismét több apró részre volt felosztva.

Béla király névtelen Jegyzője, Árpád Magyarországot meghódító harca leírásában a többi közt megemlíti, miszerint a hét magyar törzs mindegyike, saját vezére által ismét több hadsoporra osztatott, melyeknek külön vezérei valának.

Hogy a korábbi magyar insurrectionalis hadak korszerűen beosztva, mindenkor egy fővezér rendelkezése alatt állot-

tak, azt úgy hiszem senki kétségbe nem vonhatja. Mátyás fekete serege pedig mintául szolgált minden később felállított hadseregeknek.

Mint határvédi telepítvényeket ki kell emelnem még ezen alkalommal, a korábbi határőr-telepítvényeket, melyek emlékezete a számos Eör helységekben maradt fel; ide tartoztak: a Bocskay által a magyar határszélekre letelepített hajduk is.

A felséges osztriai ház uralkodása alatti nemzeti hadak, mindenkor a többi európai seregekhez hasonlóan valának beosztva.

Szabály szerint a hadosztályok és dandárok mindenféle fegyvernemből alkotvák.

A lovas dandár rendszeren 6—12 századból, a gyalog dandár 4—8 zászlóaljából áll.

Egy-egy gyalog zászlóaljnak legalább 700 emberből kell állnia, minthogy különben a rohamra gyenge lenne, de más részt 800 embernél se legyen erősebb, különben igen nehezen mozdítható. A mai háborúkban a zászlóaljak rendszeren 1200 emberből állanak.

A zászlóalj négy, hat századra oszlik, melyek mindegyike 170—200 emberből áll. Két század van egy osztályban.

A különféle fegyvernemeknek aránylagos viszonyát, a hadjárás kitűzött célja, a harcok színhelye, az ellenfélnek egyik vagy másik fegyvernemben tulnyomósága föltételezi. Általában véve azonban arányul vétetik, 1000 embernek miszerint $\frac{3}{4}$ -e gyalog, $\frac{1}{4}$ -e lovas, és szinte ezer emberre 2—3 ágyut is számítanak.

Egy-egy ágyuhoz 22—23 tüzér, 20—23 málhás számítatik, ide tudva a szerkovácsokat, a tüzszer- és más társzeke-
rek személyzetét is.

Minden száz emberre számítanak egy hidászt vagy utászt.

A gyalogságnak $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ -a; a lovasságnak $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ -a könnyű had.

A tüzérségnél $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{3}$ -a lovas, $\frac{1}{4}$ -e nehéz, a többi könnyű üteg.

Az összes lövegek számának mintegy $\frac{1}{4}$ része vet-ágyu.

Az egyes államoknak fegyveres ereje : népmennyisége, jövedelme, fekvése által stb. főtételeztetik.

A legtöbb állam, a míg egyedül rendes álló hadat tart, a népmennyiségnek $\frac{1}{30}$ — $\frac{1}{60}$ részét a katonasághoz sorozza.

A honvéd-seregek felállítása által az újabb időben, a rendes hadseregek száma nagyon csökkent.

VI. §.

A harctörténet szoros értelemben csak a háborúi eseményeket írja le.

A háború erőszakos cselekmény az ellenséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni ; hogy ezen cél elérthessék, az ellenséget le kell fegyverezni.

Miután jó uton módon a kiegyenlítés meg nem történhetett, a művelt hatalmasságok közti ellenséges fellépést mindig a háborúüzenet előzi meg.

Legelső indoka úgy látszik a háborúnak, a birvágys vála. Melynek meggátlására az emberiség társadalomba lépett össze, innen keletkeztek az országok. Eleinte minden fegyverfogható férfi, sőt a nő is védte tüzhelyét, későbbben a népnek csak azon része, mely elégségesnek mutatkozott az ellenséggel szembe szállhatnia, így fejlett ki lassanként a haderő, és a háborúnak mai képe.

Vannak oly háborúk is, melyekben semmi előleges hadüzenés nem történik, mint péld. a forradalmi háborúk, vagy a műveletlen nemzetek általi megtámadtatás.

A háborúban mindenféle kényszerítő eszközt, a mely által egy harmadik joga meg nem sértetik, szokás felhasználni. A népjog nevezet alatt mindenféle háborúban azon tények záratnak ki, a melyek a művelt nemzetek méltóságán alúl állanak, avagy az egymás ellen harcoló hatalmasságok közt, előleges megegyezés által vétettek ki, vagy végre a melyek a vallás szentséges fogalmát szennyesítenék be, s tehát egyenest az isteni parancsolatok ellen követtetének el. Önvédelemben (rencontre) minden embernek és tehát a tár-

sadalomnak is joga van ellenének leterítésére; de ha ezen cél eléretett, akkor mindenkinek a keresztyén vallás legbölcsebb parancsolataihoz kell simulnia.

A hadviselési jog az uralkodót vagy azt illeti, a ki ezen joggal fel van ruházva, minélfogvást az politikai alapon nyugszik.

A politikai cél a háborúnak igen lényeges része, a mely annak kiterjedését és nagyságát határozza meg.

Mennél csekélyebb azon áldozat, a melyet ellenségünk-től követelünk, annál csekélyebben lehet feltenni a megerősítést is; s mennél csekélyebb a politikai cél, annál hamarabb fogjuk azt feladni.

Lehetséges: miszerint két államban vagy két nemzet között, a csekély politikai indok mellett, egymás irányában nagy feszültség és ellenséges indulat létezik, mely természete feletti következményeket szülhet.

A háború vagy támadó vagy védelmi. De nem mindig a megtámadónak látszó hatalom viseli a valóságos támadó harcot, mert nem ritkán az elejénte magát védelmileg viselte hatalom a támadó fél, mert például vagy a szomszéd állam jogainak megsértése által ő idézte elő a háborút, vagy erkölcsileg meggyőződött a felől, hogy saját jogaiban sértetik meg, hacsak annak az ellenségeskedés kezdeményezése által elejét nem veszi.

A háború nem egyszerre keletkezik, elterjedése sem a pillanat műve; elhatározása pedig, több egymás után következő tényekből áll, mert a harcra megkívántató eszközöket nem lehet azonnal összegyűjteni, és működésbe hozni, ez pedig azon erők természetében rejlik, a melyek a harcviseléskor alkalmazásba hozatnak, ezen erők lényege pedig, a sajátlagos hadseregben, az ország földszíneben, népmennyiségben, és a szövetségesekben rejlik.

A haderő mindjárt működhetnék ugyan; de az erődék folyók, hegységek, stb. működését az idő feltételézi.

Rendesen mindkét hadakozó fél a kitört háborúnak azt a szint adja, mintha ő volna kényszerülve védelmi harcot vinnie, hogy egy részt a nyilvános részvevő érzületet maga ré-

szére megnyerhesse, más részt pedig hogy szövetségeseket szerezhessen, mint jogában megsértett fél.

A támadó harc szint oly jogos vagy jogtalan lehet mint a védelmi.

A jog fentartására, a népműveltség előmozdítására, vagy a törvényes állapot helyreállítására vivendő háború nem csak szabad, de kötelesség is.

A nemzetek közti általános jogos állapot és vele az örök béke fentartása, elméletileg bár lehetséges, képzelhető is, de aligha eszközölhető.

Vannak oly népek is, kik az emberi műveltség legalább fokán állván, magokat a civilisatio magasztos fogalma elől minden úton módon el akarják zárni, mellözve az istenparancsolta emberi haladási utakat, anarchialis és barbár társulatban tengődnek; az ily népeket a műveltségnek jó uton módon megnyerni, a nélkül hogy egy másik hatalom egyedül a birtokvágyból indulna ki, de ha másképp nem lehetne, erőszakosan is kényszeríteni, szent kötelesség.

A háború nemei: nyílt, táborítási, és tengeri.

A nyílt hadászatnak első feltétele, a különböző hadaknak egymás közötti viszonyaik szerinti egyesítése, mi által a nagyobb siker és a tökéletesebb kölcsönös segítélyezés eszközölhető ki.

A föld területének sajátsága kedvezőleg hat az egy vagy másik fegyvernem működésére, vagy ellenkezőleg, azért a hadvezérnek határozottan kell tudnia, hol és mikor kell és lehet e vagy ama fegyvert működésbe hozni.

Az alapállás, a mennyiben az ütközetre ki van számítva, csatarendnek neveztetik.

A csatarend egy, kettő, néha három hadágból (harcadból) áll. Legalkalmasabb a két hadág, mert az ellenség átörését egyetlen egy harc ad meg nem gátolhatná, ezenfelül pedig még az első hadágnak segédadási lehetősége is fenmarad. Gyakran több harc ad sem elegendő az ellenségnek legyőzésére.

Különös célokra, mint az erőnek az eldöntő pillanatra megkimélésére; eldöntő helyre vezethetésének lehetőségére; váratlan megjelenésre, megkerülésekre, szárnyatamadásokra,

az ellenségnek elámitására, hibáinak felhasználására, nem várt eseményekkel találkozásra stb. még néhány hadosztálynak készen kell lennie, mely általános tartaléknak nevezetik. Leginkább az újabb háborúkban láthattuk, mily elkerülhetlen szükséges a jó tartalékhad.

Leo Hadműtana 55. §-a folytán az Árpád alatti magyarok csak egy hadágba állíták fel a hadsereget, mely számos, ezer-ezer főt számláló csapatokból vala alkotva, melyek egymás mellé akkép álltak fel hogy közöttök csak igen csekély nyílt köz maradt; mi végett az egész egy kötött harcot lát-szatott képezni, az egyes csapatok rendi azon mélységben állítottak fel, a minőt az erő kifejtésre mindenkor szükségesnek láttanak; az 56. §. azonban világosan említést tesz egy tartalékseregéről, mely a bekerítésre, a visszanyomott hadak segélyére, vagy az eldöntő pillanatban az ellenség haderejének megtörésére szolgált.

A rómaiak három hadágban harcoltak; minthogy pedig Mátyás fekete-serege római mintára vala begyakorolva, ennél fogva a fekete-sereg hadviselését innen kell meríteni. (L. Gróf Teleki, Hunyadiak Kora)

Napoleon mindig visszatartotta a tartalékot, és csak azon pillanatokban, midőn az ellenfél már minden hadait a a tűzvonalba vezette, tartalékhadának kellő felhasználásával, nyerte meg az ütközetet.

Károly főherceg is Harcműtanában azt mondja: „Hogy a győzelem leginkább a tartalékhadnak észszerű és a kellő pillanattani fölhasználása által feltételeztetik.“

A táborításoknál, a támadási valamint a védezközök, azon arányban fejlődtek ki, a mint a harcművészet tökéletesebbé vált.

Hajdanta, mint említők, a városok falakkal valának kerítve; Ó-Buda építésével Etele korában veszi a nemzeti vár-építés kezdetét. 625-ben Krist. sz. u. a fehér magyarok a per-sáktól elfoglalt, és nevökre keresztelt Madsar várost árkokkal és bástyákkal kerítették be. 649-ben az avarok országukat kilenc megyerre vagy kerületre oszták, a melyeket saját nyelvökön várnak neveztek; a legnagyobb várnak 7 mérföldnyi átmé-rője volt, egyik vár pedig a másikatól 20 mérföldnyi távol-

ságra esett; a várak békerítésére 20' magasságú cölöpöket vertek egymás mellé tökéletesen összeillesztve és megerősítve a földbe, melyek nyílásai vagy hézagai kövel és sárral egészítették ki; e mű harántékjait földel töltötték fel, gyp-pel borították, és cserjékkel ültették be; a feltöltés szélessége 20' volt, keskenyszoros út és mély árka a kerítésén kívül nehezíté a hozzávaló közelítést; a kilenc nagyobb váron kívül, még két kisebb vár földözé a Dunát a német betörések ellenében.

A míg a kazar népek a hatalmas húnok vazal népei lévén, azalatt a bolgárok, kik a byzanti történetírók által gyakran hunnubundo-bulgároknak, húnoknak, kuturgur-, és uturguroknak is stb. neveztetnek, az Ural, Káma és Atel között Nagy-Bolgárországot alapították, a Káma Atelbei ömléséhez 9 verstnyire Bolgár nevű városukat építve bástyákkal és árkokkal vonták körül (Pallas, Reise durch Russland. Thl. I. S. 120).

Ezen most felindézett példák elegendők értekezésem fonalát tovább vezetni. Az első korban tehát a védelmezőket a város vagy várfalairól igyekeztek lehajtani: gépeiket összedúlni, földve az erődhez közeledni, hogy az által az erő megkíméltesék, és a nyitott résen a roham végre hajtathassék.

Habár jelenben nem élünk is oly nagy gépekkel mint a hajdaniak, de azért az eszközök korántsem gyengültek.

A megtámadó és védelmező közti viszony ugyanaz maradt a mi hajdan, csak a védelmezési modor változott.

A védelmezés hajdan sokkal makacsabbul kezeltetett mint jelenleg, minthogy abban egészen más szellem uralkodott. Minden lakos természetes kötelességének tartotta városát védelmezni, ha nem akarta életét, szabadságát veszteni, vagy városát a vég pusztulásnak kitenni.

A hajdani és jelen táborítások közti különbség abban áll, hogy akkor a vár elvesztése ököl-viadalba került, jelenben pedig jobbadán alku következtében.

Minden időben a táborító bir tulsúlylyal; egy erőd sem felel meg céljának, vagy építési, fentartási és felkészületi költségének, ha meggondoljuk, hogy gyakran néhány hét után,

az ellenség kezére jut, s hogy az ellenség egy hadjárat alatt, a táborítás által annyi várat és ágyut elfoglal, annyi embert elfog, a mennyit egyik nyílt csatai győzelemben sem nyerhet.

Sokan azt állították, hogy más erődítési modor által, az elvesztett egyensúlyt a várvédelemben, helyre lehetne állítani. — A hadimérnökök, különösen a híres francia várépítő Vauban, e tüközetben meg is kísérlettek mindent; de mindamelltt is elvül tekinthető, hogy minden erődnek kivétel nélkül, utoljára el kell esnie.

A magyar vár- védelemben különösen Magyar-Óvár védelme Kálmán király által, Nándorfehérváré Hunyadi János és Kapisztrán János által, Szigetváré Zrinyi Miklós által, Temesváré Tomory által, Egeré Dobó által, Kőszegé Juranic által mind meg annyi dicsőített emlékek.

Az erődítési intézkedések, a védelmet hosszabb időre nyújthatják ugyan, de a vár bevételeét meg nem akadályozhatják soha; mi végett a táborítás túlsúlyát nem az erődítési és megtámadási modorban kell keresnünk.

Hajdan a háborúkban a várak sokkal nagyobb szerepet viseltek mint jelenleg; rendesen pedig egy hadjáratnak célja sem volt igen egyéb valamely erőd bevételenél, példa elegendő erre: Nándorfehérvár, Szigetvár, Buda stb.

A hadseregek kicsinyek voltak, és táborító hadtestül csak akkép használtattak, hogy azalatt a többi harcmunkálat megszűnt.

Különös viszonyok jelenben is adhatnak ugyan egyik másik várnak nagyobb jelentőséget, s annak megvívása egy egész hadsereg munkálatának feladatává jelenben is válhatik, mint Szabasztopol az utolsó időben.

Kirohanó merényleteire a helyőrségnek és más ellenséges megtámadások visszatörására, a táborhelyek és ágyutanyák biztosítása tekintetéből régibb időben a közző gátony és ellengátony-vonalak szolgáltak oltalmúl; ilyennel volt körülvéve a táborító had, a melyek célszerűtlenségek mellett még roppant munkába és költségbe is kerültek; és gyakran megtörtént hogy a táborító had kénytelen lett hátra s előre védelmi arcadot fordítani, s a szó teljes értelmében, midőn

ő táborított, ugyan akkor táborítottatott is. Mint igen jeles példáját a magyar vár-megtámadásnak emelem ki Zára táborítását Kálmán király által

Mai időben csak a táborító művek oldalain szokás zárt várműveket készíteni.

Ha valamely térnek táborítása elhatározott: akkor ehhez a kellő előkészületeket szokás legelőbb is megtenni, úgymint:

- a) A táborlati kellékeket előállítani,
- b) Az eleséget megszerezni,
- c) A szállítmányokat elrendezni,
- d) Magát a táborítást biztosítani.

Megérkezvén a hely színére, első feladat az erődnek megszállása (Berennen), mi által a tér minden közlekedése a környékkel megszakíttatik; azután szemrevétele; a támadási helynek kifürkészése és a tárak elintézése.

Az elsoroltak után veszik csak kezdetüket a táborító munkálatok, u. m. a térhez lépésről lépésre igyekezik közelíteni a viárkok oltalma alatt a táborító had, ezen erőszakolt közelítés alatt a táborított erődnek minden földénye és gátönyművei feldulattatnak, védelmi tevékenysége megszüntetik, míg végre sikerült a táborítónak, a térnek egy vagy több ordonyán romrést nyitni, ezeken át történik befejezésül az erődnek rohammal bevétel.

A fenidézettek végbehajtására több táborító vonalak, ezekből kiágazó viárkok nyitattak meg; elsejét elsőnek, a következőt másodiknak, az utolsót pedig harmadiknak nevezik, a melyek az útegek és táborlati seregek oltalmára szolgálnak.

A magyarok soha tengeri háborút nem viseltek, ambár Árpád korában a Berengár király elleni győzedelmök által vakmerőkké tétetve, marhabőrből készült csónakaikon még néhány velencei tengerparti pontokat is megtámadtak. I. Lajos királynak tengeri hadvezére is volt; de a magyar hajóhad mind a mellett is csak a dalmát tengerpart és magyar kereskedés biztosítására szolgált; Nápoly megtámadására bérelt hajókon vitte egy párszor a tengeren seregét a harc színhelyére, de tengeren ütközete nem volt.

VII. §.

Hogy az ember fogalmat szerezhessen magának a háborúról, elkerülhetlenül szükséges, annak részleteivel legalább fővonásokban megismerkednie. A hajdani háborúk egészen más alakban tüntek elő mint a mostaniak; az újabb időben a hazai írók sokat foglalkoztanak a kétségbe nem vonható szittyá fajrokonság és a szittyá történelem kipuhatólásával, minélfogva nem tartom érdektelennek, némely, a hadügyre vonatkozó adatokkal értekezésemet felvilágosítani:

Herodot a szittyá hadügynek előadásába bocsátkozván, elejénte leginkább a harcokbani kegyetlenkedéseikről beszél, de végre azt következőleg írja le: „Én semmit nem tudok mást a szittyá népen csodálni mint azt, hogy egyetlen elenségök sem bír előlük a viadalban megmenekülni. Oly egyének, kiknek városaik, erődeik, és helységek nincsenek, mindig sátorokban lagnak, mindnyájan lovas vadászok, egyedül marhából élnek, semmi veteményt nem esznek: hogy ne volnának legyőzhetlenek és elérhetlenek?“

Ephorus szerint Sztrabónál a szittyák legyőzhetlensége abban rejlett hogy semmijök sem volt, mi az ellenségnek birvágját ingerelhetette volna. Egyik későbbi byzanti író szerint ismét, Scythiának legyőzhetlensége a hideg éghajlatban rejlett.

Suidas szerint a szittyáknak hadjárataikban már kígyóalakú zászlóik is voltak. Plinius szerint pedig nyilaikat kígyóméregbe és embervérbe mártották.

Ijászati készségöket a hajdani írók és költők sokféle-kép dicsőítették. Ovid. de Ponto I. Ep. 2. felőle imígyen emlékezik:

Mikép a halálos sebbe kettős halált önthessen,
Minden nyilára erős kígyó-mérget dörzsöl be;
Azzal kémlődik rettegő várak körül a lovas,
Farkashoz hasonlólag, mely a juhnyáj körül lappang.

Dárius hadjáratát Herodot 513-ban Kr. sz. előtt következőleg írja le: „Miután Dárius a thrak Bosporuson vert hidon keresztül (Mandrokles samosi építő-mestere építette) 700,000-nyi, Ktesias szerint 800,000-nyi hadával keresztül-

tárult, 600 hadi hajónak pedig rendeletet adott, a Bosporuson át egyenest az Ister folyamba evezésre, és azon keresztül egy hídnak építésére, száraz földi haderejével legelőbb a vitéz géta népet hódította meg, és az Isteren átkelt, mely hídnek őrzését Kösre Evander fiára a mytelaenek hadvezérére (Lesbos szigetbeliek) bízta, ki a jónokkal egyetemben örködött a híd védelme felett; a szittyák ezek közben a gelonok, budinok és sarmátokkal szövetkezve a harcunkalat tervét határozták meg, mely abban állott: hogy miután az oly hatalmas ellenséggel szembe szállni képtelenek, minden nyílt csatát kerülve, az ellenségnek kifárasztásaig mind egyre vissza fognak huzódni, magok előtt a kutakat, forrásokat betöltendik, a gypet és növényeket pedig a föld színéről kiirtandják, a mondott tervezés után csendesen Dáriusnak eleibe indultak, mely alkalommal legjobb lovasságuk képezé az előhadat. A szittyá előhad Dáriust három napi járásnyi földre találta az Istertől, s mind egyre egy-egy napi járásnyira táborozott tőle, a földet maga előtt folytonosan feldúlta, a persák pedig lépésről lépésre hagyák magokat utánok csalogatni, a Tanaison keresztül a sarmátok földén át egész a budinok földére. A budinok földén a persák az ott létező favárat leégették, ezután tovább hatolva hét napi járásnyi terjedelmű pusztaságba érkeztek; az Oarus folyón Dárius nyolc erős erődöt építtetett, mintegy 60 stadiumnyira egymástól. A most leírt események alatt a szittyá had ismét Scythiába kanyarodott vissza, Dárius pedig eltűnésök után ismét Scythiába tért, a hol az egymástól külön működő két hadseregbe osztott szittyá hadakra bukkant, melyek hadvezérei Skopasis és Idanthysus szittyá királyok voltak; e két hadsereg ismét Dárius előtt mindig egy napi járásnyira vonult vissza azon népek országaiba, kik tőlök a hadsegedelmet megtagadták, t. i. a melanchlaenok és az androphagokéba. Az androphagok megrohantatván, a harcot a neurok földére játszották; innen pedig a szittyák az agathysokhoz, a honnan a persákat ismét visszacsalogatták Scythiába. Az idézetek után a sarmátokkal egyesült szittyá hadcsapat az Ister hidján álló jóniai őrcsapattal összebeszélésre küldetett ki, a hátra maradt szittyá had pedig, a hányszor a persák tápszert keres-

tek, mind annyiszor megtámadta. A szittyá lovasság a persa lovasság ellen mindenütt győztes volt, de a gyalogság elől mindig visszahúzódott. Ejjelenként is tettek a szittyák Dárius táborára rajtaütéseket; de a mi a persákat leginkább segítette a szittyá megrohanás ellen, az a szamarak és öszvérek ordítása vala, minthogy ezek Scythiában nem léteztek, a szittyá lovak ezen ordításokat hallva, a rohanás közepett visszafordultak és füleiket szegték meg; nehogy azonban a nagy szükség végett Dárius valahogyan visszahúzódjék, a szittyák mindenkor hagytak kevés barmot hátra, melyet a persák elfogva az éhségtől egy időre ismét megmenekedtek; végre azonban, mint ki volt számítva, a persa sereg nagy szükségbe jött, melyet midőn a szittyá királyok észrevettek, Dáriusnak egy madarat, egeret, békát, és öt nyilat küldöttek, mely küldeményt Gobryas Dáriusnak akkép fejtett meg: Hogyha ti persák madarakká nem lesztek és a légbe nem röpülhettek, vagy egerekké és a föld alá nem bujhattok, avagy békákká hogy a tengerbe ugrálhassatok: akkor hazátokba többé nem fogtok visszatérhetni. Az elsoroltak alatt a szittyák a jónokat az Ister hídjánál arra igyekeztek birni, hogy a hidat törjék le. Alig látván Dárius a szittyákat csatarendben maga előtt kifejlesztve, valamint azt is hogy mikép vadásztanak egy, a persa hadsereg előtt felszökentnyúlra, azon ürügy alatt hogy a szittyák ötet bolonddá akarják tartani, Gobryasnak pedig igaza lenne, miután a betegetek és a nem hadakozókat a szamarakkal egyetemben, a lobogó tüzekkel ellátott táborában visszahagyta, mintha derék hadával a szittyákat akarná megtámadni, gyorsan elindult, s egész az Isterre visszaszaladt. Alig vették észre a szittyák a persák eltűnését, mind két hadseregökkel üzőbe vették. A szittyá lovasság ismerve a rövidebb utakat, a nagy részt gyalogságból álló persa haderő előtt érkezett az Ister hídjához. A jóniai hidőrség ámbár Athenéi Miltiades, a szittyák felhívására a hidat csakugyan fel akarta szedetni, de eme kivitelnek leginkább a miléti helytartó Hystiaeus szegült ellen; csak színleg szedtek ki azután néhány hajót a jóniabeliek a szittyá részen nyil távolságnyira; a szittyáknak pedig azt tanácsolták, mikép a híd egészen kiszedéseig mennének a persák ellen. Eme taná-

csot követve a szittyák, csak ugyan el is indultanak, de a persa hadsereget eltévesztették, mely nem azon az uton jött, a melyen még szüleség és kútak voltak, s ahol azt épen a végett a szittyá had várta vala, hanem észrevétlenül azon oldalról érkezett, a melyen a szittyák a kútakat betömték és a legelőt feldúlták. A hídhöz érkeзве a persák nagy félelemben estek, de egyik égyptomi, Dárius melletti ember, kinél senki hangosabban kiáltani nem tudott, az Ister partjáról miléti Hystiaeusnak hírt adott, ki a hidat ismét felállíttatta, mi által a persák megmenekültek.“ (Eme hadjárat bővebb magyarázatai és leírásai: Ktesias, Strabo, Justin, Stritter, Polyb, Reichard, Plinius, Mannert, Klapproth, Eichwald, dr. Hansen, Georgii stb. munkáiban fentalálhatók.)

Jerney, Keleti Utazásában, I. köt. 101. l. Titus Aelius Hadrianus Antonius császár alatt a második század első felében 117—138-ban a Daciában lakó jászokról tesz említést, kik némi köemléken parthus dákok (Dacor. Parthii) néven fordulnak elő. Minthogy azonban Dio Cassius LXXI. 7. Jul. Capit. in Marco c. 24; Orosius VII. 15. a Duna jegén történt jász-római csatáról tesz említést, mely 172-ben Kr. sz. után vívatott volna, nem tartom érdektelennek már annálfogva is értekezésemben idézni, minthogy ezen csata igen egyforma a későbbi hún, avar, és magyar ütközetek leírásával. A megfutamlás, ismétli visszafordulás, a túlszárnyalási mozgalom azonos Böles Leo magyar hadakozási modorának leírásával, mely adat Jerney úrnak abbeli állítására hogy a jászok valószínű magyar törzs volnának, nem csekély támogatásul szolgálhat.

„Azon időben, midőn Marcus Aurelius római császár a markomanok ellen harcolt, a jászok Daciát foglalták el, az ellentálló rómaiakat megverték, és magoknak a befagyott Isteren (Duna) keresztül az útát megnyitották. A most idézett események hírére Marcus Aurelius, Clemens és Aelius Bassus megvert hadvezéreinek segítségére vonult, és a jászokat megtámadta. Hasztalan igyekeztek a jászok az ütközetben a rómaiakat túlszárnyalni, a győzelem sokáig kétséges volt, a midőn a jászok rögtön az ütközetet félbe szakítva, a befagyott Dunára visszahúzódtak, melynek jegén csatarendbe

állottak fel, lovaikban bizakodván, melyek szintúgy szokva voltak a jegen, mint a szárazon mozogni. A jászok után előnyomuló fáradt rómaiak, szinte a Duna jegén csatarendet képezve, az ütközetet elfogadták, csatarendjük azonban a jászok ellenállhatlan rohama által keresztültörtetett; mire mindenfelé arcadot képezve, állásukat biztosítandó paizsaikra álltak, célszerűebben fölfegyverkezve, az ökölviadalban gyakorlottabbak lévén, a jászokat visszaverték. Banadaspus jász fejedelem, ki haderejét újabb hadakkal hasztalan segíté, a csata közepett a rómaiaktól békét kért, de a miatt a jászok által megöletett, kik azután a csatát nagyobb elkeseredéssel folytatták, míg végre a győzelem a római részre hajlott, a jászok nagy része leterítettett, fenmaradt része békét kért, a melyet Marcus Aureliustól meg is nyert.“

Jornandes, De reb. Getic. 36 és k. ; Idatius, Chron. ad. a 541. (ed. Rössler p. 322), Cassiodor in Chron. Gregor. Turon. II. 7. ; Isidor Hispal. Chroni. Gothor. Historia Miscella. Muratori, I. p. 97. ; Prosper, Chronic. Priscus (Excerpta Legation. in corp. Hist. Byzant. T. I. Paris, 1648. p. 47. s köv.); Juvencus Coelius Calanus ap. Bel in Adparatu ad Hist. Hungariae. Fol. Posonii 1735., Callimachus, De gestis Attilae. Hagenaes, 1581 ; Olahus, Hungaria et Attila. Edit. Kollar. Vindob. 8. 1763., Pray in Annal. Hunnorum 106—176., Fessler, Attila, König der Hunnen., Tacitus, Germania c. 46. ; Anon. Ravenn. IV. c. 12. 46. Paul. Diacon. Longobard. I. 5. ; Ptolomaeus és Dionysius Periegeta, Hudsonnal IV, p. 65. B. 730. ; Georgius Sincellus, Constantinus Manasses, Zonaras Stritternél, Memor. Popul I. 475. ; Sidonius Apollinaris. Carmen. II. T. 245—262 ; Theophanes Stritternél I. 534. ; azonkívül Warnefried, Adam von Bremen, G. Montgomery, Friedrich Rühs, Klapproth stb. nyomán Etelének catalauni csatája következőleg van leírva :

Etelének hadereje a catalauni csata előtt saját hún serégén kívül : rugok, skyrok, gelonok, bellonotok, neurok, bastarnok, burgundok, frankok, brukterek, thüringek, markomanok, quadok, svévusok és herulokból állott. Előnyomulása alatt a Duna és Rajna partján fekvő minden erődített város elfoglaltatott és feldúlattott. Némely író szerint Etele elő-

nyomulása Felső-Magyarországon, Csehországon és Thüningián ment végbe. Az előnyomulás közben csak egyetlen egy hún tömeg, mely Svábjországon Basel mellett táruult a Rajnán át, talált ellentállásra t. i. a Jura hegységen és Rhône folyamon túl lakozó burgundok részéről Gundikar király alatt, de az utóbbiak megverettek. Miután Etele Metzset feldúlta és egész a Loirig előnyomult, Aurelianumot (Orleans) táborlotta, melyet Sangiban alan király árulása által vélt bévehetni; a katonák és polgároknak vitéz ellentállása dacára, a húnok a külvárosokba már benyomultak, és az ostromhoz mindent elkészítettek, a midőn a római hadvezér Aetius a nyugati gothok királyával Theodorichhal felszabadítására közelített. A szövetségesek közelítési hírére, Etele a táborlatot félbe szakította, hogy számos lovassága számára alkalmas ütközeti helyet kereshessen, és a Chalons sur Marni mezőre visszavonult; nyomban követte Etelét Aetius, Theodorich a frankok ifjabb királyával, Sangiban az alánok királya, és számos barbár nép, mint: a riparialok, armonikok, bretagnei szászok, burgundok, litianok (aleman és gallus keverék), sarmaták és ibriónok. — Azon éjtszaka, mely a catalauni csatát megelőzte, a húnoknak gétákból álló hadcsapata a rómaiak frank haderejére bukkant, és összecsapva 15000 embert terített le. — A másodnapi fő csatában a Volgától egész az atlanti Oceanig lakozó nemzetek, példátlan dicsőséggel küzdöttek egymás ellenében, némely író nyomán 162,000, Idatius szerint 300,000 ember maradt a csatatéren. — Etele bal szárnyán a géták és keleti gothok; derekában Etele személyes vezénylete alatt a húnok; jobb szárnyán a rugok, herulok, thuringek, frankok és más segédnépek állottak. A római haderőnek jobb szárnyát képezték a nyugati gothok Theodorich királyuk vezérlete alatt; derekában állott az alánok királya, kinek nem igen hittek; Aetius a rómaiakkal és többi szövetségesével a jobb szárnyat képezte. — Hasztalan igyekeztek a húnok azon halomvonalat, mely a küzdöket egymástól elválasztá, hatalmokba keríteni, minthogy az Aetius és Thorismund által, Theodorich nyugati goth király fia által elfoglaltatott. A csata hevében a skütha ijászok páratlan ügyességgel tüntették ki magokat; a két haderőnek összecsap-

pásából borzasztó ökölviadal keletkezett, melyben több nemzet, mint péld. a frank és goth, mindkét részen egymás ellen harcolt, mi által a küzdők, barát és ellenség, a fegyver- és zászló-azonosság miatt, nem voltak képesek egymást megkülönböztetni. — Az ütközet kimenetele sokáig kétséges volt, mely egész éjjelig tartott, midőn a húnok az ellenségnek azon gyenge derekát áttörték, melyet az áruló Sangiban alán király vezénylett; a szövetségeseknek ekkép mindkét szárnyát elválaszták egymástól, és rohamaikat egyenest a nyugati gothok ellen irányozták, kik a húnok és keleti gothok Vandalár hős fiai: Vladimir, Theodemir és Videmir vezényletei alatt egyesült haderejének alig valának képesek ellent állhatni; ekkor terítettet le Theodorich a nyugati gothok királya, Andages nevű keleti gothnak gerelye által s nehéz sebet kapva saját lovassága által összegázoltatott. A győzelem már a húnoké volt, midőn Thorismund apja halálát megbosszulandó, a lovassággal a halomvonalról az ellenségnek legsűrűbb tömegébe rontott, s oly düh- és kétségbe-eséssel küzdött, hogy végre a húnokat és a keleti gothokat is visszaverte. A most elsoroltak után Etele szekérvárába húzódott vissza, a hol lovassága nyergeiből és a drága csótárokából máglyát emeltetett, melynek lángjai közé akart ugrani, ha szekérvára, mely mint egyetlen védezköz vette körül táborát, ostrommal vétetnék be. Az éjt a római szövetségesek is a húnokéhoz hasonló félelemben és zavarban töltötték. Thorismund az ellenség heves üldözésében egyik szekérvárába vetődött, a hol lováról lerántatva, csak kíséretének vitézsége és bátorsága által mentetett meg. Aetius a római főhadvezér is, ki helyét a csata közepett dicsőségesen megtartotta, de a jobb szárny győzedelméről mit sem tudott, csaknem a chalonsi síkságon szertebarangoló ellenség kezébe került, és csak nagy ügygyel bajjal érte el a goth táborát, melyet viradtig hitvány paizsokból készült bástyával vétetett körül. Ámbár pedig más nap a szövetséges római hadvezérek hadi tanácsában elhatározottat a hún szekérvárnak táborlata, mind a mellett sikerült Aetiusnak, a szenvedélyes goth királyt Thorismundot visszavonulásra bírni, minthogy a húnok megsemmisítése után, a nyugat-római birodalomnak, a büszke és hatalmas gothok

általi legyőzöttetésétől tartott. Thorismund ezután Toulousba apja után öröklött birodalma átvételére sietett, a többi hadnépek is elváltak egymástól, és nagy részt csak a frankok követték illő távolságban a Rajnán most büszkén és lassan keresztül visszavonuló hún királyt. Kiegészítő észrevételek gyanánt meg kell még említenem, mikép Etele lobogóján egyfejű sas létezett, mely ős hagyományként a fejedelmek és első magyar királyok hadilobogója is volt. A nyergeknek és csótáraknak hadi célokra használata Etele előtt semmi más nemzetnél nincs megemlítve. A szekérvárnak keletkezését a szityáknak lehet tulajdonítani.

Continuator Reginonis, Hermannus Contractus, Marianus Scotus, Annalista Saxo, Aventin. Annal. Bojor. VII., s több más külföldi írók nyomán, a 907-ben augusztus hó 8—11-kén vívatott dévényi csata következőleg van leírva :

Azon időben, midőn Árpád meghalt, és Zoltán kiskorú fia lépett a magyar fejedelmi székre, Hatto meinzi érsek a 13 éves Lajos német királynak gyámja elérkezettnek vélte lenni a kedvező alkalmat, a Németbirodalomra veszedelmessé válható magyarokat megsemmisíthetni.

907-ben július havában Anesburg (Enns 900-ban építetett) erődénél a német haderő összegyűlt, és két hadcsapatban, a Duna és Morva összefolyásánál fekvő Dévény magyar vár felé tárukt.

A míg Luitpold örgróf, és gróf Eisengrün a fő hadcsapatot a Duna bal partján a Morva folyó felé vezette, azalatt a salzburgi érsek, a freisingeni és sebeni püspökkel egy másik hadcsoportot a Duna jobb partján Haimburg ellen vezényelt, és miután gróf Sieghart és Sempta egy dunai hajóhaddal a német haderőt fődözte, ennél fogvást augusztus hó 8-án a Dunán minden erőmegfeszítés nélkül átkelt, és ugyanazon fő hadcsapattal egyesült, mely az nap a Morván keresztül tárukt és a Neuhoftól Marchegig vonuló halmokon csatarendben álló magyarokat megtámadta. A magyarok a német vértes lovasok rohamát kikerülve sebesen visszavonultak, de ismét azon átmetszett vidéken, a melyen a németek nem mozgathattak, arcadot fordítva előre nyomultak, s az ellenséget nyil- és gerelyzapporral támadták meg, egyes hadcsoport-

jaikkal a német, csatarendben létező résekbe vágta, de a csata 8-án eldöntetlen maradt.

Más nap reggel a magyarok az ütközetet megújították és saját harcmodoruk szerint harcoltak; a tüzes és ügyes lovas nemzetnek színelte visszavonulásai után, gyakran ismételt rövid de heves rohama augusztus hónap tikkasztó hevében, a nehéz vértetű esetlen németeket kifárasztá, kik Luitpold örgrófnak, és gróf Eisengrünnek nyíl által leterítettése után a Dunán keresztül Haimburgba vonultak; a magyarok a németeket üzve, az ellenséges tábornok körükerítették, és augusztus hó 10-én véres viadal folytán be is vették.

Luitpold örgróf, a salzburgi érsek, a freisingeni és sebeni püspök, 19 gróf és apát, a bajor nemesség nagy része és számtalan köztisztviselő terített le a csata mezejére.

A német hajóhad augusztus hó 11-kén szinte a magyarok kezére került, kik ezen diadalok következtében Osztriát foglalták el.

Fennebb idézett hajdankori csataképeink eléggé bizonyítják, a hajdani harc-történeteknek hiányos leírásait; mind a mellett is elég tanulságosak arra nézve, hogy belőlök magának a szakértő összevetéseket és észszerű következtetéseket tehessen.

A háborúnak egyik fő pillanatja a megtámadás, célja az ellenséget vagy hadállásából elűzni, vagy tökéletesen megsemmisíteni.

Háromféleképp lehet megtámadni az ellenséget: rajtaütés vagy meglepés által; erőszakosan vagy rohammal; és a lépésről lépésre közelítéssel, mely utóbbi leginkább csak az erődített földszíneken alkalmaztatik.

Miután a hadvezér az ellenségnek holléte, állása, állapota felől a kémek híradásai, ellenséges cirkálók elfogdosása, szemrevétel, és az előörsökkeli összeütközések nyomán bizonyos tudomást szerzett volna, intézi el a megtámadás terveit, melyben meg van határozva: a megtámadás időpontja, a célszerű csatarend, a szükségelt hadak száma, a fegyverzet neme; elhatároztatik továbbá, vajjon az ütközet szerencsés eredményének esetében célszerű-e az ellenséget üzőbe venni; elhatároztatik s előkészítetik végtére a bal-

esetek következtében, a bátorságos hátravonulhatásnak elintézése.

Nyílt csatában az ágyuk és tarackok nagy előnnyel használhatók, azok 40—50 lövegű csapatokban a csatarend előtt állíttatnak fel.

Az ellenség állása, a földszin, s más egyéb határozza meg, vajjon az ütközetet gyalogság vagy lovassággal kell-e megkezdeni.

Miképp harctörténelmet csak szakértő, a hadtudományok minden ágában jártas egyén írhat, hogy abból a késői nemzedék előforduló hason eseményeknél okulhasson, azt úgy hiszem hadszerkezeti értekezésemet figyelmetesen megfontolt egyéniség kétségbe hozni annál kevésbé fogja, miután csak az illetén elvek teljes méltánylata mellett tájékozhatjuk egyedül magunkat valamely nemzetnek hadias eseményei körében; ki magának e tekintetben bővebb felvilágosításokat igyekszik megszerezni, azt különösen utasítom:

Károly főherceg fennebb idézett munkájára, melyben az osztrák-francia háború eseményei harcművészeti szempontból leírják.

Segur francia tábornagy harctörténelmére, melyben a muszka-francia hadjárat van I. Napoleon alatt esetelve.

Gróf Radeczky olaszországi hadjáratára a legujabb időben, melyet a cs. kir. osztriai tábornoki kar adott vala ki.

Hogy miképpen kelljen valamely csatát leírni, e tekintetben a tisztelt olvasó közönséget Kiss Károly magyar akadémiai rendes tag „Hadtörténelmi Elvekben“ leírt nika-poli ütközet 1856-ban megjelent valóban remek előadására figyelmeztetem.

VIII. §.

Minden hadállásnak az ellenség közelében olyannak kell lennie, hogy benne minden egyes hadcsapatok egymást ne csak segíthessék; de hogy az egész hadállás a legnagyobb sebességgel akár merre foroghasson is.

Valamely földszin a hadállásra akkor alkalmas, mielőtt arcada előtt nyílt kilátást nyújthat. Ha a közlekedés a

hadállásnak minden pontjára, de kivált a hátrálásra alkalmazható, ha a szárnyak hozzáférhetlen támaszpontok által biztosítják.

A hegységekben és átmetszett vidékeken bár könnyebben lehet támaszpontokat a szárnyakra nézve találni, de az ilyes tájakon a bekeríthetés veszedelme végett, az apróbb hadcsapatok mozoghatása könnyebben kivihető.

A legjelentékenyebb földszini előny a csataternek kellő kiterjedése a hadsereg számához képest t. i. mint a megtámadásnál úgy a védelemnél sem korlátozza a hadcsoportok felhasználhatóságát. A hadállásnak nagy kiterjedése minden esetben káros a szabályilag gyöngébb védelmezőre nézve; de ellenben üdvös a tulnyomó megtámadónak.

A lovasság csak szabad, nyílt, kissé átmetszett vidéken mozoghat, ennél fogvást hadállásának olyannak kell lenni, hogy belőle előre rohanhasson és az ellenség közé vág-hasson.

Minden védelmezendő hadállásban a gyalogság képezi a valóságos arcadot, és lehetőleg zárkózott vonalban állítatik fel a földszinhez képest.

A lövegek vagy ezen fő hadágban, vagy alkalmazható pontokon előtte s ott állítatnak fel, a honnan az előnyomuló ellenségre leginkább működhetnek, s a legkönnyebben megtámadható pontokra tüzelhetnek.

A lovasságnál a lövegek minden mozdulatát követik, ennél fogva hozzá mindig lovas ütegek adatnak.

Minden ágyúüteg kellő őrizettel láttatik el.

A lovasság nyílt állása előtt oly földszin-tárgyaknak nem szabad létezni, melyek védelme alatt ahhoz az ellenségi csatárok közelíthetnének.

Átmetszett tájakon a lovasság apró csoportokban a gyalogság háta mögé osztatik fel, a honnan a kellő pillanatokban rohanásokat tesz. Oly hadállásokban, melyekben a lovasság apró csapatokban van felosztva, sohasem bír oly nagy előnyöket kivívni, mint tömeges állásban.

A lövegek horderején túl a lovasság csapatokban áll, melyekben erejét az ellenség előtt elrejtetheti, és a melyekből minden sebes mozdulatokra képes.

A tartalékhad, ha lehet, nehéz gyalogság és lovasságból van összealkatva, s vagy a hadállás dereka mögött, vagy pedig olyas pontokon van felállítva, a melyek az ellenség által legkönnyebben megtámadhatók.

IX. §.

Valamely hadállás védelmezésénél az arcad könnyű hadakból képezett előhadak láncolata által van fődözve, mely nyílt vidéken egyedül lovasságból, minden más tájon pedig kevert fegyvernemekből áll. Ezen előhadaknak a fősereggel oly szoros összeköttetésben kell állniok, hogy attól mindenkor segítséget nyerhessenek.

A előhadak az ellenség közeledtére visszahúzódnak a hadállásra, és pedig a lovasság az arcadon keresztül a tartalékhoz, miután az ellenséges előhadakat, a lehetőség szerint fentartani igyekezett. A gyalogság magát a legközelebbi kerítésekbe és árkokba veti, a hol pedig ilyesek nincsenek, ott a földszínek minden tárgyai felhasználásával, csatározása által igyekszik az ellenséget feltartóztatni, hogy annak hatályos felléptét megrendítse.

A mint az ellenség közelebb érkezett, akkor csapatjai és arcada ellen a lövegek tüzelése öszpontosíttatik; a lovasság megrohanja hiányos réseit, melynek legalkalmasabb pillanatai azok, midőn t. i. az ellenség szárnyait elhanyagolja; midőn gyöngye csoportokban védseregek nélkül nyomúl előre, vagy midőn épen a hadmozdulatokkal foglal kozik.

Elérvén az ellenség az apró fegyvernek hordtávközét, akkor tüzének a hadállásból a legélnélkebben kell történnie előnyomuló csapatai ellen; s ha még közelebb érkezik, akkor azon hadcsoportok, melyek ellen nyomúl, bátran, sebesen, és zárkozva, szuronyszegezve támadják meg, mely alkalommal a tartaléksereg gyalogsága, az arcadban történt hézagba nyomulva helyöket foglalja el.

Azon kedvező esetben, midőn az ellenség visszaveregett, apró lovas és gyalog hadcsoportok veszik üldözöbe, természetesen — a földszín sájátsága szerint; azon had ellenben, mely előbb ökölviadalban volt szorgosan összegyűjtve,

elébbi hadállására visszavezettetik, minthogy a hadállásnak megvédése volt a kitűzött cél.

A tartalékhadat csak akkor szabad az ütközetbe vezetni, midőn annak fellépése eldöntő, vagy pedig ha meg vagyunk győződve a felől, hogy odáig fogja magát birni tartani, míg az előtte álló arcad háta mögött ismét helyét elfoglalhatta. Minden más esetben a tartalékhad a hátravonulás fődözésére tartatik készen, hogy azon esetben a haderőnek megsemmisítését gátolhassa. Ezen cél a legnyomósabb, mert könnyebben lehet valamely hadállás elvesztését, mint egy hadsereg megsemmisítését helyre pótolni. Csak különös esetekben kötelessége valamely kisebb hadcsoportnak, midőn az egésznek üdve úgy kívánja, utolsó emberig kiállni a sarat.

X. §.

A hadállás megtámadásánál fő elvül szolgál az, hogy a hátráló vonal biztosítva legyen, s inkább meg kell valamely hatalmas pontot támadni, mint könnyebb roham végett a közlekedéseket feláldozni, mi által szerencsétlenség esetében a visszahuzódhatás az eseményeknek lenne kitétetve.

A hadállás megtámadható pontjai vagy azok, a melyeken annak saját ereje fekszik, és tulajdonkép a hadállás kulcsának hivatik; vagy olyanok, a melyek mellett az ember el nem mehet, hogy az által magának előnyt ne vívjon ki; vagy végre azok, melyeknek legtöbb hiányai vannak. Az első legtöbb eltökélést igényel, és a hadsereg erényi értékének tökéletes ismeretét föltételezi, az ütközetet sebesen és tökéletesen határozza el, mi végett a legveszedelmesebb is, és csak akkor választatik, midőn a fővezér minden áron, emberveszteges tekintetbe-vétele nélkül, a hadállást a legrövidebb idő alatt el akarja foglalni. A másodikhoz oly hadtanyák tartoznak, a melyekből valamely hadállás arcada oldaloztatik; vagy olyanok, melyek a hátravonulásra veszélyesek. — Az utolsóhoz tartoznak végre: a támasz nélküli, vagy hiányos felállítás által nem eléggé biztosított szárnyak; különálló, a hadállástól elválasztott hadtanyák; kiálló, a hadállásnak tüzetől nem biztosított pontok; vagy végre a melyekhez észrevétlen közeledhetni stb.

Nagyobb hadtestek több csapatokban vezetettnek az ütközetbe, marsát a sereg számához arányban levő lovasság és gyalogságból összealkotott előhad fődözi, mely az ellenséges előőrsöket visszaüzi, az utban levő gátakat kiegyengeti, és azon pontokat igyekszik elfoglalni, melyek a hadtest kifejlesztésére, és lehetséges visszavonulására okvetlen szükségesek; azután az ellenség hadállásának egész kiterjedésében csatárláncot képez, és szinlelt megtámadások által térbe vezeti.

Az imént említett csatárláncnak fődözete alatt a hadtestparancsnok szemügyre veszi az ellenség állását, megítéli erejét és gyöngéjét, kifürkészi a megtámadási pontot, és kiadja az ezek közben előnyomuló hadtestének tervezete szerinti intézkedéseinek rendeleteit, miután szinlelt támadások közepett a valóságos megtámadást is eszközli.

Lehető legközelebb a nélkül, hogy magát a sereg az ágyutüz hevének kitenné, fejlesztkednek ki a csapatok, és pedig ha a földszin öszpontosított megtámadásra alkalmas, egyik részével az első hadágban, az erősbikkal a másodikban s végre a tartalékhadban; terjedelmesebb támadó vonalnál pedig egy hadág és a tartalékhadban.

Ha a földszin ahhoz alkalmas, még az ilyes előnyomulásoknál sem lehet a szárnyak támpontjait elhanyagolni, legkevésbé pedig, ha azok az ellenséges hadállás felé terjeszkednek ki, mint például a folyók, mocsárok, partok stb, minthogy ezek fődözete alatt az előnyomuló had, folytonosan szárnytámaszkodva az ellenséges hadállást érheti el.

A hol illetén támpontok nincsenek, ott vagy az erősebb második hadágnak kell az elsőt túlszárnyalni, vagy pedig a kitett szárny háta mögé; más hadcsoportok lépcsőzetekben helyeztetnek el, melyhez valamely hadállás megtámadásához a nélkül is szüségtelen lovasság szokott felhasználtatni.

A hol kevés földszini gát nehezíti a hadállásnak megtámadhatását, ottan a kifejlesztkedés után nem kell időt vesztegetni, hanem azonnal a megtámadást elintézni; ha azonban a számos lövegek hatását még a földszin nehézségei is számositják, oly esetekben a lövegek a legcélszerűbben fekvő

pontokról készítik elő a megtámadás lehetőségét; csak akkor, midőn az ellenség megrendített s a kitűzött pontokon ereje meg lön gyengítve, kezdetik a megtámadás, a lehető legnagyobb elszántság-, sebesség és renddel. Nyílt vidéken az arcad zárkozottan nyomul előre, és néhány hatályosan adott seregtüze után a lőtávból, szuronyszegezve rohanja meg az ellenséget; hegyes völgyes vagy máskép átmetszett tájakon ellenben csatárlánc veszi körül az előnyomuló hadat, mely az ellenséges csatárokat a hadállás előtt létező kerítések, árkok, cserjékből stb. kihajtván, azokba veti magát, s az ellenséges vonalra tüzel mindaddig, a míg a zárkozottan előnyomuló hadcsoportok oly közel érkeztek, hogy azok tűzfegyverek és rohamok hatalma által az ellent megtámadhatják.

A tartalékhad az előnyomulónak vagy dereka vagy azon szárnya mögött marsol, a mely az eldöntő megtámadásra van kijelölve; és csak akkor vesz részt az ütközetben, midőn föllépése eldöntő, mely, mint az eddigiekből kivehető, a tartalékhadnak célszerű felhasználásától függ, máskülönben fő feladata marad mindenkor a tartalékhadnak a hátravonulás fedezete és biztosítása.

Győzelem esetében a diadalmas gyalogságot azonnal össze kell gyűjteni, minthogy máskép képtelen lenne a csatakész ellenséges tartalékhadnak felléptét visszautasítani, és csak azután veheti vigyázva üzőbe a megvert ellenséges hadakat, a melyeket odáig a lovasság foglalt vala el.

Meggyőződven a parancsnok többszörös erőködései és vesztesége által arról, hogy ezek alatt az ellenség hadsegedelmet kapott, avagy oly földszíni gátak léteznek, melyeket elfoglalni nem képes, — hogy további erőmegfeszítései öt diadalra nem vezethetik: akkor fő kötelessége a rendezetes hátravonulás, minthogy máskülönben a megsemmisítésnek tenné ki magát.

A hátravonulásnál legelőbb a tartalékhad foglal hadállást, a visszavonulási utakon, a földszínek minden előnyeit akkép használja fel, hogy legalább odáig tarthassa magát, míg háta mögött a visszavert hadak összegyűlhetnek, és célszerűen felállhattak. A tartalékhadnak minden áron tartania kell magát, a míg a visszavert hadak felállhattak; mi-

dön az megtörtént, akkor rajta keresztül oly újabb pontra huzódik, a melyen az ellentállás lehetséges; a most idézett módon megy a fősereg a tartalékhadon át vissza, s ekkép folytatatik a visszavonulás, míg vagy az éj beáll, vagy pedig valamely erős hadállás elérése véget vet az ellenséges üldözésnek.

Átmetszett vidéken, a visszavonulás több zárkozott csapatokban történik, csatárlánc fődözete alatt. Nyílt tájakon ellenben a gyalog tömegeket lovasság fődözi. Ezen szabály áll mindenféle visszavonulásnál.

XI. §.

A megtámadásnál előfordulható hadállások következők:

1. A hadágakkali megtámadás. A harcadorok egymástól 150—300 lépésnyi távolságra vannak felállítva. Mind a két harcador sorállásban áll, és vonalban nyomul előre.

Ha az első harcador sokat szenvedett: akkor a csapatokba képezett második hadág térközén át a tüzből visszavonul, s úgy történik a felváltás.

A lovasság osztályai közt 10—20 lépésnyi térköz van, s illetően vonalban rohanja meg az ellenséget.

A hadágakkali megtámadásnak azon előnye van, hogy ez a vékony állás végett, a lövegek tüzének sokkal kevésbbé van kitéve, mint a mély állásbani megtámadások; a szárnyaknak is nagyobb biztosítást nyújt, s az ellenségnek terepélyes vonalát kényszeríti az ütközetre.

2. A kockaszerű megtámadás úgy történik, hogy először a páratlan zászlóaljok nyomulnak előre, ezeket követik lőtávban a párosak.

Ezen megtámadásnak azon előnye van, hogy a páratlan zászlóaljok előbb az ellenség tüzét kicsalogatják, s hogy az utánok következő hadcsoportok, az ellenség vonalában az első vonal által okozott rendetlenségeket annak tökéletes megveretésére felhasználhatják.

3. A lépcsőzetes megtámadás némely esetben igen célszerű.

A gyalogság akkor alkalmazza azt, midőn vonalának csak egyik részét akarja az ökölviadalra vezetni.

Egy-egy lépcsőzetnek nem szabad két-három zászlóaljnál gyengébbnek lennie, hátmöge a lépcsőzetnek lövegek és lovasság által védhető.

4. A rézsutos megtámadás, zárkozott vonalban, vagy az ellenségnek túlszárnyalása, könnyebben sikerül a lépcsőzetes megtámadásnál, csakhogy azt észrevétlen harasztok, bukkák stb. mögött szükség előkészíteni.

A második hadágnak az ellenséggel mindig párhuzamban kell előnyomulnia, nehogy a támadó szárny, az ellenség másod vonala által túlszárnyaltassék.

5. A zárt csapatokbani megtámadás, gyakran nagy előnnyel bír a gyalogság ellen, támadása közben történik kifejlődése; a lovasság előtt azonban zárt csapatokban marad.

A csapatokkal, a lövegekkel támadják meg az ellenséget a hegyeken, és az erődműveket is.

Csapatokkal és tömegekkel támad a gyalogság főleg éjjel a hegyes völgyes vagy máskép átmetszett vidéken, a vagy a zord időben. Különösen pedig a csapatokkali megtámadást ott használja a gyalogság, a hol bizonyos ponton rohanni vagy keresztül akar törni, de ennek mindenkor az ellenséges heves ágyutűznek kikerülésével, s a szárnyak biztosításával kell megtörténnie. Síkságokon a gyalogság a lovasság ellen négy-szögökben vagy tömegekben védelmezi magát, a csatárok ellenben csoportokban.

6. Csapatokban a lovasság, különösen a nehéz, bizonyos pontokon áttörésre használtatik fel, melynél minden egyes osztály 100—200 lépésnyire követi a másikat, s a mint az első visszaverettetett, teszi a második, aztán a harmadik stb. a rohanást. A csatárlánc gyakran előnnyel vág be szanaszét az ellenségbe, miáltal a következő osztályok rohama segítették elő; midőn lovasság támadja meg a gyalogságot, akkor mindig igyekeznie kell annak tüzet csatárjai által, melyek körülötte száguldoznak, kicsalogatnia. Ha ezen szanaszét történő száguldozóknak sikerült némi rendetlenséget okozni a gyalogságban, akkor a lovas főtömeg támadja azt

meg, s ha lehet, összeaprítja; mely alkalommal lovas csatárok a gyalogság szárnyait, és hátmögét támadják meg, belévágnak és lövöldöznek, s mindenkép igyekeznek zarvarát és felbomlását előidézni.

Midőn a gyalogság szárnyai terjedelmes földszín-gátak, vagy erődítések által biztosítvák, akkor a lovasság csak arcadát támadhatja meg; igyekszik csatárjai által tüzet kicsalogatni; a kitűzött pontokon csapatokban rohanja meg, mely alatt több kisebb rohamot intéz többi pontjaira is, hogy a gyalogság tüzet megosztván, azt a fő csapatnak oldalaitól elvonhassa.

A négyszögek és tömegek lovasság általi megtámadása akép készítetik elő, hogy több egymásután előnyomuló csatárlánc igyekszik tüzelését kicsalni, melyek beléje szanaszét vagdálnak be. Midőn a csatárláncok rohamai visszaverettek, akkor a csapatok nyomulnak előre s a négyszögek szögleiteit rohanják meg, melyek ha ágyukkal vannak megrakva, akkor a csatárok rajrohammal igyekeznek az ágyuörséget összeaprítani, s mindenkép a lövegek hatályos tüzelését megcsekélyíteni. A négyszög tüzelése kicsalogatásának is leginkább szögleteiben kell történni.

A lovasság rohamát a négyszögek és tömegek ellen mindig ágyutűzzel szokás előkészíteni, minthogy másképp valamely vitéz gyalog tömegnek szétveretése majdnem a lehetlenség körébe tartozik.

Midőn a gyalogság gyalogságot támad meg, akkor igyekeznie kell, a nélkül hogy nagy távközökre tüzeljen, az ellenség tüzet mindenkor megelőzni, azután azt, szuronyszegezve támadja meg; szinte ekkép váratik az ellenséges megtámadás is.

Legjobban védelmezheti magát gyalogság lovasság ellen, ha azt 50—60 lépésnyire maga eleibe engedi nyargalni, azután rája seregtüzet ad, s aztán nyugodtan megállva szuronyszegezve várja be. Midőn a gyalogság vonalainak szárnyai nincsenek fedezvè földszín által, akkor annak biztosítására a szárnyakon négyszögeket képeznek.

7. A lovasságnak lovasság elleni viadalában fő elvmarad mindig az ellenséget, a rohamban megelőzni. Tömegbeni

rohamokban a nehéz lovasságnak előnye van a könnyű felett; ellenben apróbb hadakbani felosztásnál a könnyű lovasság bir ama felett túlsúlyljal, mi végett a nehéz lovasság magát soha a könnyű által szétszakadozásra ne engedje vezetni, a nehéz lovasság csatárai se vegyék üzöbe a könnyű lovas csatárokat, de maradjanak illő távolságban arcadjok előtt.

A könnyű lovasság csak lelkesedéssel s a legnagyobb vitézséggel győzheti le a nehezet.

Igyekezzenek a könnyű lovasság a nehéznek mindenkor szárnyait, különösen a balt elnyerni, valamint arcadának szakadozására birni; különösen többszörös rajrohamai által azt rendetlenségbe hozni, melyet hátmögötti zárkozott csapatjai azonnali belévigásra felhasználhatnak.

Valamely jól begyakorlott könnyű lovasság azon csellel is élhet, hogy az őt megrohanó nehéz lovasságot terv szerint arcadán keresztül bocsátja, hogy azután szárnyai és háttába rohanhasson.

Fő elvül tekintendő hogy a lovasság sohase intézzen támadást tartalék- és segédhadak nélkül, hogy azok ne csak a még kétséges előnyeit a rohamló hadnak biztosíthassák, de főleg a netalán visszavert hadaknak fölvevésére, és megvédésére szolgálhassanak.

A roham utáni pillanat, siker vagy szerencsétlenség esetében, a lovasságra nézve mindig legveszélyesebb, mint-hogy az akkor a legnagyobb rendetlenségben és zavarban van; azon ellenség, mely ezen pillanatot nyugodtan fel tudja használni, a lovasságot nem csak elfoghatja, de meg is semmisítheti. A lovasság legnagyobb kiképezése, főleg a könnyűé, oda legyen irányozva, hogy diadal vagy vereség esetében gyorsan össze tudjon gyűlni.

8. Midőn a lovasság a lövegeket akarja megtámadni, akkor több zárkozott had, mely némi távolságra egymástól csapatokban pontosítólal nyomul előre, s több apró csoportokat küld a lövegek felé, teszi a támadást; ezen hadak lassan nyomólnak és a lövonalakra ügyelnek; a csatárok beszáguldoznak az ütegekbe, tüzelnek a tüzérség ellen, őket leteríteni igyekeznek s a lövegeket a mennyire lehet hallgatásra bírják; a csatárokkal egyetemben az apró hadcsoportok az üteg véd-

seregére rohannak s azt rendetlenségbe hozzák más csatárok segítségével által, melyek az ágyu-véderegnek hátába vagdálnak be. Azután a nagyobb hadcsapatok is előre nyomulnak, az ellenség szárnyai és hátába vágnak. Szükség esetében ezen megtámadás mindjárt csapatokban vitetik végbe, csak hogy annak mindig többféle irányból kell történnie, hogy az ellenség tüze megosztassék. A rohamnál a lovas ágyuőr-ségnek mindig szárnyába és hátába kell bevágni. Midőn ágyutüz által már elébb az ellenséges üteg hallgatásra bíratott, akkor annak elfoglalása igen meg lön könnyítve.

XII. §.

A 8, 9, 10, s 11. §.-ban leírt elmélet szerint a mai ütközetek nagyszerű vázlatát fővonásaiban igyekeztem a tisztelt olvasó közönséggel megismertetni, a benne előforduló hadászati elvek Károly főherceg Harcmű-tudományából vannak kivonva; sok van még ezeken kívül, mi sajátlag a hadviselés mai képéhez tartozik, mint: a folyókoni átmenetek erőszakolása, megvédése, a folyók megszállása, az apró harcnak leírása, a hadmarsolások elvei, a békerítések fő vonásai, a színlelt támadások, a szorosok harcműi fontosságai, a hadszállítmányoknál előfordulható hadi intézkedések stb.

Segéd tudományai a harcművészetnek a hadi *földleírás* és a hadi *földszíntan*.

A hadi földleírás a harcszín vázlatát tervezi, melynek tárgyai földíratl harcműi fő- és alrendű tárgyak; hozzája tartozik a táj- és ország-leírás, melynek ismét külön tárgyai léteznek, a melyek a harcműi egybevetéseknél legnagyobb fontosságuk. Mi sajátlag a hadi földírás feladata, arra nézve tisztelt olvasóimat az 1845. és 48-ban megjelent *Hadi Földírás* című két kötetű munkámra utasítom.

Karon fogva jár a hadi földírással, s annak mintegy kiegészítő részét képezi a hadi földszíntan, melynek elmélete mindenféle földszín-nemekre kiterjed; miképen szokás azokat saját jegyekkel a földrajzokba beírni, s hogyan neveztetnek; kiterjeszkedik továbbá arra nézve is, hogy minő összefüggésben állanak egymás között a különféle földszíni tár-

gyak; minő természeti törvényeken képződött a földszínek alakulása; azonkívül még arra is, hogy mikép kell a földszínek járhatóságait megítélni; hogyan tájékozhatjuk magunkat, a különféle esetekben éjjel nappal; mi a szemérmék; valamint a hadi földrajzoknak értelméről is tiszta felfogásokat nyújt.

XIII. §.

Minden erőszakos érintkezése valamely haderőnek az ellenséggel *ütközet*nek neveztetetik; mind a mellett is a harctörténetben eme nevezet alatt csak az apró harcban kerekedő események t. i. a nagyobb verekedések értetnek; *ütközet*nek szokás továbbá azon verekedéseit a nagyobb hadseregeknek is nevezni, melyek a csaták előkészítése végett vívatnak. A legnagyobb hadseregek által vívott eldöntő verekedéseket *csatáknak* hívják.

Vannak még ezeken kívül a verekedéseknek többféle nemei is, melyek a harctörténetben: összekoccanás, verekedés, csete-paté, csatározás, harcolás, viaskodás stb nevezetek alatt fordulnak elő.

Az *ütközet*eknek semmiféle nemét nem szabad vinni hasztalanúl; a csatának azonban, mely az államok sorsdöntő kérdésére is vezet, — csak a legnagyobb eredmények végett szabad vívatnia; a győzelem az ellenségben nagy vereséget okozzon számos hadának megsemmisítése, elfogatása vagy szétveretése által; a diadal csak akkor szülhet nagy eredményeket, ha az ellenség folytonos üzetése által, annak ismétleges összegyűlhetése meggátoltatik.

XIV. §.

Értekezésem fonalán többször tettem említést a rómaiak hadakozási modoráról és hadállásáról. Livius szerint egy római legio következő alkatrészekből állott:

1. Sorhadakból. Ennek számmennyisége mintegy 6000 emberre ment, mely 10 cohorsra vala beosztva, ezeknek mind-egyike 3 manipulumra; minden manipulum 2 centuriumra, tehát az egész legio 30 manipulum és 60 centuriumból állott.

2. Könnyű hadból, mely a sorhadaknak mintegy ötödét tevő, s mintegy 1500 embert számlált.

3. Lovasságból, ez a sorhadaknak 100-ed részét tevő, s mintegy 600 embert számlált.

Fő elvök volt a rómaiaknak, mikép valamely hadsereg ereje a jól begyakorlott gyalogságban rejlik.

Közönséges hadállása a legiónak, az úgynevezett acies vulgata, 3 hadágban történt:

Az első harcokban álltanak az úgy nevezett hastások; a másodikban a principesek; a harmadikban végre a régi katonák vagy a triariusok, a mely hadág az előbbiektől kétszeres távközben állott.

Az arcadban 10 manipulum állott, melynek mind egyike 5 emberrnyi magasságú volt; minden manipulum és centurium között 10 lépésnyi távköz létezett, mely arra volt kiszámítva, hogy az ellenséges lovasság a nélkül, hogy a gyalogság lándsái által el ne érettsék, rajta keresztül ne törhessen.

A lovasság keskeny vonalban többnyire a szárnyakon állott, de néha a hát mögött is fel volt állítva, a honnan a manipulumok közötti távközökön keresztül nyargalva az ellenségre rohanhatott.

A legio parancsnoka: a sasokkal és csekély számú kiszemelt legénységgel, a principesek és triariusok között állott, a honnan parancsait nem csak legkönnyebben szétküldhette, de leghamarább is érkeztetett a veszélyeztetett pontra.

A sorhadak előtt a megtámadás közben a könnyű gyalogság rajongott, alantos tisztek által vezényeltetve, kik a századosoknak vagy manipulum parancsnokainak valának alá rendelve.

A viadalt mindig a könnyű hadak kezdték meg, s ha az ellenség által visszatolattak, akkor a manipulumok közötti távközökbe húzódtak, a hol vagy a hadvonalat egészítették valaki, vagy hátok mögött gyűltenek össze, hogy ismét a szükség szerint előtörhessenek.

Azon esetben, ha az ellenség által a hastások is visszaverettek, akkor ezek a második hadág vagy principesek távközeibe vonultak, a hol velök egyetemben kötött ütközeti rendet képeztek.

Ha ezen hadág is megdöntetett, akkor a triariusok távközeibe vonult vissza, s az egész legio hadereje küzdött az ellenség ellen.

Caesar de bello. civ. Lib. III. 84. Midőn Caesar Pompeius ellen csatázott a világbirodalomért, a dyrrachiumi csata alkalmával észrevette hogy Pompeius hadereje sokkal számosabb lovassággal bír; ezen hiányon segitendő, a legügyesebb embereket gyalogságából kiszedette és a lovasság közé keverte; ezen rendszabálynak oly üdvös eredménye volt, hogy ezer embere illetén kevert hadának Pompeiusnak 7000-nyi lovasságával felért.

Az újabb időben I. Napoleon Caesar fenebbi rendszabályát utánzandó, szinte kiszemelt gyalogságot kevert a lovasság közé, az ugynevezett ugrászokat (voltigeurs); ezeknek a viadalban a lovak hátára kelle ugraniok, s ha a lovasság rohanását szerencsésen bevégezte, ismét leugorva az ellenség megsemmisítését eszközölniök.

A római hadaknak ruházatában kitünő volt, a galea vagy bórsisak, és az ugynevezett lorica segmentata, mely kettős bőrből készült mellvértzet volt.

A római fegyverzet kéziv, lándsa és a Hannibal-féle kardból állott.

XV. §.

A Római-birodalom hanyatlásával a hajdaniak harcművészete is elenyészett.

Miután kimutattuk a húnok és magyar népek hadviselésbeni jártasságát, megemlítettük azon dicsőített egyéniségek neveit is, kik magoknak a magyar hadszerkezet történetére nézve érdemeket szereztek, kötelességünknek ismerjük, most már a többi Europa azon nevezetes népeit és egyéniségeit is megnevezni, kik e tekintetben szinte irányadókul tekintendők.

A harcművészet hanyatlásával a hadmozgalmak összetett tudománya is elveszett; a táborok rendes volta eltűnt, sőt a katonaság célszerű fölfegyverkezése és ruházata is feledékenységre jött.

A hadászatok a barbár népek szokásai szerint viseltet-

tek, kik éjszokról özönlöttek délszak felé; századokig hadakoztak a népek egymás ellen párhuzamos vonalban minden egybevetés vagy rendszer nélkül; a hűbéres rendszerre alkotott lovasság felálltával feledékenységbe jött a rómaiak azon fő elve is, mikép e hadseregek fő ereje a jól szerkesztett s gyakorlott gyalogságban rejlik.

A hűbéres lovasságnak németországban első alkotója a merzeburgi csata előtt a magyarok ellen Henrik német király volt.

Ezen hűbéres lovassági rendszer néhány századig fentartotta magát, a míg a svajciak e tekintetben korszakot képeztek; ők t. i. szegények lévén, számos és nehéz fegyverzetű lovasságot ki nem állíthatván, gyalog dárdákkal és csillog buzogányokkal fegyverzett phalanxokat rendeztek, melyekkel a félelmetes burgundi lovasságot tönkre verték.

Aujoui Károly bérelt svajci serege, melylyel Olaszországban működött, Európának a bérelt sereg hasznavehetőségéről újabb példát adott.

A spanyolok később csak az imint említett eszmét nagyban alkalmazva megjavították, minthogy a svajci módon rendezett phalanxok közibe löfegyverrel ellátott vadászokat keverték, miáltal másfél századig a spanyol gyalogság Európa legfélelmetesebb seregévé vált.

Nagyszerű előhaladást és javításokat tett a hadszerkezetben az orániai herceg Vilmos és a svéd király Gusztáv Adolf. A most említett két egyéniség a hajdaniak hadszerkezete mintájából okulva, korszerűen s az újabb fegyvernemekhez módosítá azokat; a hadakat, a mennyiben azokat könnyebben fegyverezték és zárkozottan állították fel, képesekké tévék a sebes hadmozgalmakra, megmutatták hogy mikép kell az ellenség előtt mozgalmakat végbe vinni, s függőlegesen az egyik szárnyra kifejleni, a míg a másikon az ellenség el van foglalva. Eme hadmozgalmi tehetségök által multák felül ellenségeiket, s némileg az újabb hadtudomány előmozdítására befolyást gyakoroltak.

A most leírt hadviselési haladásokat Luxenburg, Turenne, a szász tábornagy és II-ik Frigyes porosz király nagyobb tőkélyre emelte, a mennyiben a régiek hadtudomá-

nyában buvárkodtanak, s a Follard, Puysegur, Mesrog, Menildurand, Quibert és Lloyd által a régiek nyomán korszerűtlen tett tudományos haladásokat is felhasználták.

Megmutattuk fennebb, mikép a francia forradalmi háború, de kivált I. Napoleon lángesze fejlesztette vala ki a mai hadviselésnek modorát; eme korszakban legelőbb is a rómaiak ujonc-összeírási rendszere, s a hadi utak keletkezése szerepel, míg végre a hadmozgalmak azon kifejlődés fokára emelkedtenek, melyeket Hannibálnak olaszthoni 14 hadjárataiban hasztalan keresünk.

A legújabb időben, midőn a gőzhajózás, vaspályák, távirdák a földnek minden népét összeolvasztották, midőn a távolságok megszűntek, roppant hadseregeket mintegy varázserő által lehet egyik világrészből a másikba legrövidebb idő alatt átszállítani, hogy a hadviselés modora, a hadtudományok kifejlődése, a fegyvernemek javítása a tökély nagy fokára emelkedhetnek, kétséget sem szenved.

XVI. §.

Előadván a rómaiak hadviselési modorát és az azt követő hadszerkezeti fejlődéseket, illő mikép a magyar hadszerkezeti maradványokat, a mennyiben azok a hadtudomány körébe vágnak, a fensorolt hadszerkezeti pillanatokkal és korszakonkénti fejlődésekkel párhuzamba hozzuk.

a) Bölcs Leo császár Hadműtana 55-ik §-a nyomán világos, mikép az első korbéli magyar csatarend, valamint a rómaiaknál úgy a jelenben is divatozó sorállodási (Linienstellung) alapra volt fektetve, miből a csatarendi fejlődéseket, a létező bár kevés de bő tartalmú adatok nyomán észszerűleg lehet következtetni.

b) 63-ik §-a szerint a hadsereg merő lovasságból állván, azok rendei oly mélységben állítottak fel, mint azt, az erőkifejtésre mindenkor szükségesnek látták.

Jelenben a lovasságot csak két rendben szokás felállítani; de vannak esetek, a hol a lovastömegek képezésénél tömöttebb tagok is formáltatnak, csakhogy az egyes hadcsoportok között szakasz-hézag létezik.

A rendtagok mélységét illetőleg, azt habár az ellenség ereje arányához mérten (a görög vagy római phalanxhoz hasonlag) tömött rendezetben képezték is ; annyi azonban hitelességgel állítható, hogy minden sora legalább, avagy rendje is magában véve, egy-egy hadászható, kötött, mozogható testet képezett, mert csak akkor lehetne képes, mindenféle földszíni gátakon, szükség esetén egyenként is keresztülmehetni, a kellő rendezetet mindenkor fentartani, és feladatának mindenféle alkalmakban megfelelni.

c) Az 58-ik §-nál fogvást leginkább szereték a távolról csatázást és a szétszórt csatározást.

A csatározás az újabb hadviselésben a franciák talál-mánya a forradalmi háború kezdetével, minélfogva hiteles kútfőből vagyunk értesülve, hogy a magyar ijászok azt már csaknem ezer évvel hamarabb tudták ; hogy pedig annak bizonyos rendben kellett történnie, azt már onnan is gyaníthatjuk, hogy csaknem lehetetlen, mikép mindenki öntetszése szerint parlott volna el egymástól ; de tegyük fel az utóbbi esetet, akkor a szanaszét-menésnek mégis a vezértől nyert utasítás szerint kelle mozognia, még pedig a vezérek által adott kürtjelekre, mást nem is lehet következtetni, mert különben a csatárlánc akadályául szolgált volna az utána nyomuló fő seregnek ; de minden esetre megvolt a csatárlánc és fődte a sereget.

d) Nyelvünkben ugyan idő folyamával az írástudatlanság s az ebből következő történeti hiányok miatt, az őseink első fellépésével divatozó vezérszavaknak minden nyoma elenyészett ; de, miután az akkori mozdulatok csak igen egyszerűek lehettek, ennélfogva a nép életébe átszivárogván, nyelvén némi nyomaira akadhatunk. Az „indulj, rajta, kardra, kanyarodj!” stb. szavak nagyon a hajdani vezényszavaknak nyomát látszanak viselni.

Mikép a csatarendnek mindennemű mozdulata igen sebes volt, azt a történetből is tudjuk, a külföldi írók őseinket elérhetlen lovasoknak jellemzik.

e) Jerney Kel. Út. című munkájában az Árpád korabeli magyarokat kúrtalakban táboroztatja ; ezt a lépcsőzetes (echellon) táborozásnál egyébnek nem tarthatjuk, erre a kúrt

nyaka, gyomra, keze, sőt az elül, közepett és szélről igen reá illik, az egész alakzat pedig valóban kürtalakú; ezen állításomban pedig a kürtnek melle tarja, könyöke, karja mitsem változtat, mert a lépcsőzetes táborozás, a hét törzsökben is történhetett. Tudjuk ugyan is Leo XVIII-ik Fej. 53-ik §-ból, miszerint eldődeink a csata napjáig nemzetségek és törzsök szerint külön tanyáztak, és lovaikat béklyóba téve turk sátraik közelében őrzék a hadrendezkedésig, melyet éjjel szoktak megkezdeni.

A lépcsőzetes, tehát kürtalakbani táborozás igen célirányos is volt, mert abban leginkább voltak fődve az ellenség meglepetéseitől; az ellenség ugyan is valamennyi táborát egyszerre ezen állásban sohasem volt képes meglepni, minthogy kénytelen volt előbb egyik, másik táborba ütődni, a többinek pedig azalatt ideje is jutott a felkészülhetésre, csatarendbe-állhatásra vagy a meglepetettnek segedelmezésére.

A merő lovasságból álló magyar haderőnek táborozására nagy legelő szükségeltetett, miből világos, hogy arra néhány □ mérföldnyi térség szükségeltetett, s koránt sem lehet az oly könnyen meglepni.

f) Jornandes nyomán a húnok szolgáltaiktól a fegyvert oly kevésbé féltették, mikép felszabadulásoknak hadi tettek általi kivívására örömet alkalmat nyújtottak.

A magyarok Regino világos szavai szerint szolgáltaikat, mind lovaglás mint nyilazásra gondosan tanították; mert hadaik nagy részt szolgáltaikból is állottak.

Mind az önkénti hódolást, mind a meggyőzetést a húnoknál az követte, hogy a hadjáratban ily seregek mentek előre a csatarendben is, ők tették az előcsapatot.

Így volt a várkúnoknál is.

Ezt a szokást ős régi törvényképen gyakorolták mind a kazárookra, mind a besenyőkre, mind az erdélyi szekélyekre, szászokra s a kúnokra nézve a magyarok is.

Freisingeni Ottónál: a csatarendben közepett áll a magyar had.

Lisztai Jánosnál és gróf Forgách Ferencnél, a bánok és

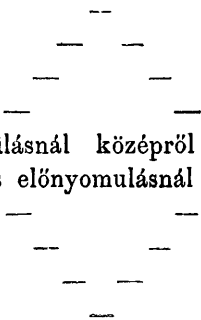
vajdák tevék sergeikkel még a XV. században is az előcsapatot.

g) Hogy a húnok és magyarok hadviselési módja szinte azon egy volt, az elősoroltakól is már mind inkább kiderül.

Jornandes szerint a catalauni csatában Etele önmaga népe erejével közepett, az egyéb sokféle nemzetek pedig, kiket meghódított, szarv avagy kürt hasonlatosságára voltak helyezve.

Ujabb világos bebizonyítása Jornandesnek ímént elsorolt közleménye azon fennebbi állításomnak, miszerint a kürtalakzat semmi egyéb nem lehet a lépcsőzetes állásnál, csak-hogy az egyszersmind a támadó és védelmi modort is előnkbe deríti, t. i. az nem is lehet egyéb a római és görög embolon \wedge és coembolonnál \vee ; valamint a hajdani német hadviselésben ismeretes „disznóorrnál“ (Schwein-Rüssel) sem.

A hajdani görög vagy római embolon semmi egyéb a mai

lépcsőzetes előnyomulásnál középről előre; a coembolon pedig lépcsőzetes előnyomulásnál a két szárnyról előre.

Hasonlitsuk eme két hadállást a Jornandes szarvféle alakzatához, s alig fogunk kételkedni állításom valóságában. A kürtöt szarvból készítik; törjük le az embolon vagy coembolon egyik szarvát s megvan a kürtalakzat.

Meg kell még jegyeznem hogy a görög és római hadműtan szerint a coembolon akkor használtatott, midőn az ellenség embolonnal nyomult előre a támadáshoz.

Ki magának tekintetben bővebb felvilágosítást kíván szerezni, azt, a még 1846-ban a Társalkodóban megjelent harcműtörténeti töredékeimre utasítom.

h) Ammianus Marcellinus szerint, a húnok egyik fő di-

csérete abban áll, mit később Bölcs Leo császár a magyarokról mond: hogy az ellenséget megszalasztva folyvást üzik, a nélkül hogy magokat a zsákmányvágó által akadályozni engednék.

Etelének továbbá hadi fegyelme a vétkesek irányában szinte oly szigorú és keserves volt, mint a minőt Bölcs Leo császár említ a magyarokról.

A húnoknak szintoly nagy gondjok volt a véghelyi örökre mint a magyaroknak.

Eurs, Urs, Örs vezérről Árpád korában történetkönyveink emlékeznek, ilyféle esalád- és helynév pedig még maiglan is számos létezik hazánkban.

i) Jornandes és Vegetius nyomán a húnok táboraitak erősségképen szekerekkel szokták körülakni, kardjok, gerelyök s nyilaikkal veszedelmesek voltak az ellenségnek, ha azzal szemközt álltak; még veszedelmesbek, midőn futni látszottak.

A húnok szekérvára használtatott az Árpádok alatt is; Hunyadi János hadjárataiban szinte szerepelt, mint a rigómezei viadalban; Bonfin szemmel látott tanú bizonyítása szerint az Hunyadi Mátyás hadművészetében is megvolt; a mohácsi csatában előfordul, sőt a későbbi török háborúban is használtatott.

j) Bartal György néhány jegyzetében Szalay László Magyarország Történetére az Új Magyar Muzeum 185¹/₂ VII-ik vagy aprilisi füzetében felemlíti, mikép a húnok kövárakak nem építettek, az ugynevezett hunivár semmi egyéb nem volt, mint vízzel körülfolyt, vagy vízzel környezett hely, azaz vízköz.

Szinte akkép választá Árpád a Csepel szigetét (Anonym. *Belae Regis Notar.* 44. f.): „Visa fertilitate et ubertate illius loci ac munitione aquarum Danubii.“ Ugyan ezen indokból választhatta azon tájékat is, hol azután Székesfehérvár épült. (Kézai 2. k. 1. f.)

k) A mit iróink a magyar várszerkezetről mondanak, az Szalay szerint (MO. T. 100. 1.) ugyanazon alakban, mint ős elemeinknél (tehát a népnek hadi és földmívelői osztályzatánál is? és talán a várkún magyar Geuru: Györ, egykori

német Ring, s a régi ős időben országszerte fenállott sok Györök és Zolga Geurök, Bana Györrel is) egész Európában, már azoknak kora előtt megvolt; utánzás tehát és semmi egyéb, s akármit tartson is Rotteck a felől, hogy I. Henrik császárnak, a magyarokénál későbbi várszerkezete, sem a frankoknál, sem a németeknél nem volt ismeretes, ő a régi magyar vár fogalmában semmi dicsőséget nem lát.

1) Amm. Marcellin. XXXI. 2. et 3. Balambér alatt 375. Kr. sz. után a húnokat akkép írja le: Miszerint lóhússal és tejjel éltek, szüntelen lovon ültek, sem sátoraik sem kunyhóik nem voltak, fa kérgekkel fődött taligák voltak nejeik és gyermekeik lakhelyei és legelő nyájai gyűlhelyei; hadvezéreiket vitézségök szerint választották; a csatatéren elesteket dicsőülteknek tartották, gyalázat érte a tunyákat, a kik tettek nélkül aggságban haltak vala el.

Bölcs Leo Hadműtana XVIII-ik Fej. 52—53. §. nyomán: a turkok magokkal nagy csapat jószágot, lovakat és teherhordó barmokat hajtanak, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak stb. azt télen nyáron legeltetve.

A húnok és magyarok a fennebb mondottak szerint csaknem egyforma táplálékkal éltek, ezek is mint amazok szüntelen lovon ültek, úgy kell legalább Leo császár Hadműtana 63-ik. §-ban azon kitétel érteni: „Mint kik lóháton növekedtek fel.“

Ily csekély tápláléki kellék mellett igen természetes, hogy számukhoz képest csak igen kevés poggyászok volt, legnagyobb poggyászok pedig sátoraik valának, a melyeket mindenütt magokkal hordoztak, s melyeknek szétszedése csak egy pillanat műve lehetett.

Nejeik, özvegyeik, a gyermekek, öregek és szolgák a fölösleg lovakon utaztak, s a poggyász-örség felügyelete alatt állottak.

Máskülönben a magyar nemzet Leo császár Hadműtana 46-ik. §. folytán: a bajt és fáradságot nemesen tűré, hideget meleget kiállt, s a szükségletekbeni fogyatkozást fel sem vette.

Álmos fejedelemmé-emeltetése óta, önalkotta alkotmányos szabadsága sérthetlen fentartása mellett, a fejedelem

iránti határtalan tiszteletet vezérei parancsainak mindenkor kész engedelmességgel párosítá.

Leo császár és Regino prüni apát, Európába jöttök alkalmával a magyar nemzetet következőleg jellemzi: „Komoly, elzárkózott, megfontoló, ünnepélyes, de mind a mellett eleven és bátor, a háborúban bár kegyetlen, de házikörében vallásos, jó hírre névre tartó, a házas életben becsületes, tiszta és jó emberek.“

m) Ruházat tekintetében, lehet gondolni, hogy általán az egyes néptörzsök szokásai szerint, bár szabásra és színezetre nézve változó de nemzeties volt. A magyar népet maiglan jellemző tisztaság és pompához hajlandósága következtében pedig tisztességesnek, nyalkának és cifrának is fel lehet venni.

Hogy a nép előkelői, a nemesebb fajta lovakon kívül még drágább ruházat és ékszerek által is kitűnhettek, gyanítható. Arany, ezüst zsinórzat, boglárok, láncok, fényesebb fűveg, aranyba, ezüstbe, drága kövekbe foglalt tollak, és pompás kacagányok lehettek a rangkülönböztetési fokozatok ismertető jelei. Árpád fejedelmet a nép még maiglan is „párducus“ Árpádnak nevezi.

A királyok korszaka alatt a királyi és megyei hadak hihető, mikép egymás között csak a színekben különböztek. A későbbi banderialis hadak valamint Mátyás fekete-serege is egyenruhát viseltenek; ide kell sorolnunk a hajdukát, valamint a későbbi királyi hadseregeket is.

n) A hajdani magyar kútfőkből tudjuk, hogy az első magyar hún sat. ütközetekre, a vallási szertartások, jóslatok sat. nagy befolyást gyakoroltak.

Igen szépen ecseteli Ipolyi Árnold *Ős Magyar Hitregében* „Papok a pogány magyaroknál“ fejezetében e következőkben:

A catalauni csata előtt Etele a bölcsek és jósök tanácsát kikérte: „Universos aruspices et divinatores, quos ad instar paganorum, magna futurarum rerum dicendi pro spe secum deferebat, ad se vocari jussit, — illi quidem extis pecorum ut barbarorum erat consuetudo perspectis ect.“ Tur. Chron. I. 15.

Aquileia hosszas táborlata előtt hasonlóan : Multis phitonicis lateri ejus adherentibus, in quibus iuxta fidei suae opinionem, spem maximam ponebat. Chron. Bud. 25.

Szinte a történetből tudjuk, miszerint Etele személyesen, Aquileia bevételét a golyától, mely kisdedeit a városból kihordotta, megjövendőlte.

Álmosnak természet feletti isteni eredet és jósalom jelenté születését és jövendő nagy rendeltetését, hogy mint a növekedő folyam nem eredete földén, de egy új honban öntendi szét hatalmas ársait. Bővebb leírása eme jóslatnak Horváth Mihály és Heltay Gáspár magyar jeles történetírók munkáiból meríthető.

A Laborc melletti ütközet után.

Árpád fejedelemmé- választatásánál : Almus et sui castrum Hung. subintrans, diis immortalibus magnas victimas fecerunt ect. Arpad, cujus adjutor erat dominus omnium fuis lacrymis dominum orans, suos confortans milites. (Anon. c. 39.)

Arpad vero, cum suis de aqua Danubii cornu implens, et ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotentis dei clementiam rogavit, ut dominus eis terram in perpetuum concederet. (Tur. 2—3., Chron. Bud. 38.)

Horváth Mihály híres magyar történetírónk biztos alapokra fektetett munkájából értesülhetünk bővebben, mikép a keresztyén vallás felvétele után is a vallásos szokások az ütközetek előtt nem csekély szerepet játszottanak. „Hány egyház, zárda, jótékony intézet nem köszönheté alapítását, ha királyaink ügyét egyik másik ütközetben isten szerencsével koronázza meg. Sz.-István a vértesi csata előtt fogadást tesz, mikép apátságot fog építtetni. A cinkotai csata előtt a három herceg térden állva imádkozik, mely alkalommal Fessler szerint László fivére feje felett, angyalokat láta koronával. A kúnok elleni temesi harcban, midőn Sz.-László imájára özek és szarvasok jönnek az éhező magyar sereg közé sat.“

o) Bartal György, Szalay László Magyarország Történetére vonatkozó jegyzeteiből értesülünk, hogy Priskos görög szónok története nyomán Etelét fő emberei egyegy bizonyos napokon felváltva fegyverrel őrzék. Ez tehát eredete a ma-

gyar testőr-seregnek. Így váltatták fel magokat Árpád nagyjai is, ki még csepeli magányában is jobbágyai által volt környezve.

A hányszor a magyar király háborúba ment, mindannyiszor a leventeség színe képezé testőrségét.

A magyar nemes testőrség 1760-ban lön Mária Theresia korszaka alatt felállítva.

p) Leo Hadműtana 54. §-a szerint, a turkok táboraitak távolban egymáshoz közel előőrsökkel vették körül.

A mai hadviselésben sem egyéb az előőrsök célja, a meglepetés elleni óvatosságnál. Lovas előőröket mostan is nagyobb távolságra szokás a tábortól kiállítani, s a táborszemek jelenben is oly közel állíttatnak ki egymáshoz, hogy közöttök semmi be vagy ki ne csuszhassék.

r) Leo 55-ik §-a szerint a magyarok ugyan egy hadágba állíták föl a hadsereget, de az 56. § világosan tesz említést a tartalékseregről.

Az egy hadágba és tartalékseregbe-felállítás még jelenben is szokásban van. A tartaléksereg pedig úgy mint akkoriban a bekerítésre, a visszanyomott hadak segítségéül és az elhatározó pillanatban az ellenséges haderőnek megdöntésére szolgál.

s) Az 58-ik §-ban említett : ellenség meglepetése, cselbe ejtése, bekerítése, a színlelt hátrálás és visszafordulás, a lőfegyverekkel szétcsatározás, még jelenben is a harcművészet fő tényezőihez tartozik.

A poggyász és hadkellékek biztosítása, a csatamezőtől eltávolítása, a nyert győzelemnek mind addigi felhasználása, míg az ellenséget teljesen szét nem verték, szinte mai harcművészeti fő elvek.

t) A 60-ik §-ban leirt erődei megszállási modor, t. i. ha ellenségeik közül némelyek erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva, ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vannak, hogy ezek szüke miatt ellenségeiket kézre keríthessék, vagy kényök szerinti egységre bírják; — némely viszonyok között még ma is használtatik.

u) Leo Hadműtana 56, 58 64. §-ban az első magyar

hadjáratokban nagy szerepet viselt : az ellenség cselbe-ajtése, bekerítése.

Ellenökre volt a sík pusztai vidék, természetesen; mert sík pusztai vidéken szeme láttára az ellenségnek, nem igen lehet az cselbe ejteni vagy bekeríteni.

A magyarok Árpád korában az eseményeket komolyan s jól fogták fel, akarataikat azonban szorgosan eltitkolták; a kellő percet csak ritkán mulasztották el felhasználni. Az ütközeteket sok mesterséggel, fortélyllyal és ügyesen tudták kikerülni; az ellenséges haderőt pedig : hadi cselek, meglepő támadások, s az élelmi szerek elfogatása által tették tönkre; lest vetni, az ellenséget belé csalogatni, azt békeríteni, vagy szinleg visszahuzódni, s ha az ellenség hadállásából kimozdult, kötött széles csatarendben ismét megrohanni, táborait ellenben a meglepetések s a röglön csapások ellen tábor-szemekkel körülállítani, valának őseink harcművészeti elvei, a melyek ellen a római és német haderő magát soká fel nem tarthatta.

v) A magyarok Atelközben is már mintfejdelmek korában, a háborút vad kegyetlenséggel folytatták, melynek kísérői a sarcolás, zsákmányolás, pusztítás, öldöklés és gyujtogatás voltak; de soha sem tettek erényi gyalázatot.

Fejdelmek által keményen kormányoztatva azok belátása szerint hadi vitézségök jutalmaul az országos alkotmány értelmében, az elfoglalt tartományokban földbirtokkal adományoztattak meg. A földbirtokok kiosztásánál soha sem tört ki közöttök az irigység szenvedélye, a főnökök elégületlensége, avagy a fejedelem elleni lázadás, minthogy az ország azon sarkalatos törvényét, melynél fogva a fejedelem személye szent és sérthetlen, mindig megtartották. A kötött fegyverszünetet soha sem szegték meg. Fessler I. B. 1815. 328—331. ll.

z) A magyar krónikairók említést tesznek azon vadászatokról és harcias vallási ünnepekről, melyeket Árpád Magyarország meghódítása után ünnepelt, melyek több szakértő állításai szerint, a Jászberényben őrzött Lehel kürtjén megörökítvék.

A német eredetű harcjátékokat az úgynevezett tournie-

rokat, csak Robert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, I. Mátyás és a későbbi királyok alatt látjuk a történetben megemlítve.

y) A Kálmán király alatti przemyslei csatában, valamint a Hunyadi János alatti csaták egyikében a magyarok „Farkas!” kiabálással megszaladva hagyták oda a csatatért, mely szó tehát vészjelentőségű csatadal lehetett.

XVII. §.

Herodot, Plinius, Mela, Strabo, Ammianus, Thukydides, Scylax, Diodor., Justin, Florus, Dio Cassius, Sextus Aurelius Victor, Georgius Syncellus, Olympiodorus, Cinnamus, Cedrenus, Zonaras, Zosimus, Theophyl. Avienus, Scymnus, Chius, Menander, Tacitus, Dionys. Perieg. s több más írók nyomán a szarmát nép, mely jaxamet, roxolán, jász, — és alán — törzsekből állott, szittyá eredetű; különösen ki kell emelnem, mikép a Mithridates elleni roxolán háborúban az egyik roxolán vezért Tasnak, a másikat pedig Palócnak nevezték; mikép továbbá, hogy az Árpáddal bevándorlott oroszok (roxolán, orosz), mint azt Jerney úr bővebben kimutatta, úgy a kebelünkben maig virágzó jászok is, tős gyökeres magyarok, azon vitatkoznunk sem kell. A hajdani szarmát nyelv hogy a szittyá volt, arról a fennevezett írók tesznek említést.

A szarmát szokás, életmodor, jellem és hadviselési modor egészen az, mit az írók a szittyákról mondanak: A szarmaták épen oly nadrágot viseltek mint a parthok és médok, ujj nélküli palástjok, mely elül nyitva állott, mellükön kapocs által vala összefoglalva; téli időben magas kalpagot viseltek, melyből szemök is alig látszott ki.

Valamint a szittyá nép, úgy a szarmát is sátorokban lakott, melyeket szekereken hordoztak magokkal; a roxolán sátorok nemezzel voltak bélelve, körülöttök legeltek a gulyák és ménesek, melyek tejéből és husából táplálkoztak; mindig lóháton ültek; valamely gyepdús vidékre érkezvén, szekereiket váralakban körben állíták fel egymás mellé; az ifjúság folytonos lovaglási gyakorlatban növekedett s a gyalogolást szégyennek tartotta. A legtöbb szarmát ló herélt

volt; a vad lovat három napig éhezteték, a míg megszeliődött; a lovaglásban gyakran 30 mérföldnyire is haladtak egy nap alatt.

A szarmát nép harcias, szabadságszerető, zabolátlan, zsákmányravágyó, igen ügyes, de ellenben hűtelen, alamuszi, és vad. A nők, kik a férfiakhoz hasonlón módon öltözködtek, szinte mindig lovon nyargaltak és harcba is mentek, mi végett már születésöknél jobb emlőjüket lemetszették; mind addig egy nő sem mehetett férjhez, míg egy ellenséget le nem terített, mi oknál fogva sokan hajadonok maradtak; eme szokások Herodot szerint ős anyjaikról az amazonokról szállott reájok.

Vallási tekintetben Hadúrt imádták, kinek személyesítésére a szittyák és húnokhoz hasonlólag, a földbe kardot szúrtak; ezenkívül összekötött gallyakból bizonyos idő után jóslatok is voltak.

Ammian a szarmátokat ügyeseknek mondja az apró harcban és a rajtaütésekben. Fegyverzetük igen hosszú gerely és pikkelyes páncél volt, mely vászonra fűzött apró szarlapokból állott. Máskülönbén a szarmát a legfájdalmasb megsebesítést is szólanul tűrte, a nélkül hogy élteért könyörgött, vagy kardját elvetette volna. Csatadaluk vagy a harcra való jeladás a „Marha, Marha!” szó volt.

Mela a szarmát nőkről következő említést tesz: „A szarmát asszonyok férfiasan viselik magokat, sőt a harcba is elmennek, s a míg a férfiak gyalog verekednek és ijásznak, azalatt a nők lóhátról pányvát vetnek az ellenségre, mely hosszú kötélből van készítve, s azt elfogva megfojtják és magok után vonszolják, s a ki közölök még ellenséget nem terített le, az hajadon marad.”

Strabo és Tacitus az orosz hadügyet imígyen adja elő: „A roxolán nép harcias, de oly könnyen van fölfegyverezve, hogy jól rendezett hadnép ellen mit sem tehet; sisakja marhabőrből készült; fegyverzete gerely, kard és kézív. A csata közepett zsákmányvágyból avagy már azzal megterhelten szanaszét mennek, minél fogva főleg, ha az utak csúszósak, és lovaik gyorsaságát gátolják, könnyen legyőzhetőek.”

Tacitus szerint a szarmát nép a gyalog viadalban igen

esetlen, de a lovascsatában alig bir valamely hadsereg neki ellent állani. Esős időben vagy a jégolvadásnál, midőn sem hosszú gerelyöket sem pedig hosszú kardjaikat, melyekkel két kézzel hadakoznak, nem használhatják, épen semmit sem érnek. Vértzetők, mely a gazdagabbaknál vasból vagy tömött bőrből áll, a vágások ellen bár célszerűek, de a levett lovast hátráltatják a felugrásban.

Arrian, és Ammian szerint az alánok már gyermekségtől fogvást sokféle tanítást nyertek a hadművészetben, minél fogva míg más nemzeteknek legfőbb kívánsága a béke, az alánok csak a háborúban és veszélyben lelik üdvöket, és szerencsésnek tartják azt, ki csatában veszté el életét. Nagyobb dicsőséget valamely ellenségnek leterítésénél nem ismernek, diadalmi jelök az általok megölt ellenség fejbőre, melylyel lovaikat cifrázzák fel, mint a szittyák. A míg a többi szarmaták páncélt viseltek, Arrian harcművében az alánok lovaikkal együtt, páncélatlan fordulnak elő, egyedül hosszú gerelylyel fölfegyverkezve.

A jászok igen szerettek a háborúban foglyokat tenni; a Marc. Aureliussali békekötésök alkalmával 100,000 foglyot adtak vissza, a számos eladottakat, meghaltakat, szökevényeket ide nem is számítva. A quadokhoz hasonlólag, kikkel a rómaiak ellen gyakorta szövetségben álltak, a visszaadott foglyok rokonait, szüléit, vagy gyermekeit magoknál tartották vissza, hogy amazokat az önkéntes visszajövetelre elcsábíthassák.

XVIII. §.

Hogy miképen eszközöltetik vagy eszközöltetett hajdan a vár megtámadása; miképen vitettek és vitetnek végbe az egyes hadi mozdulatok, mi a hadi törvénykezés modora, mi a hadifogoly értelme, mikép készíték a várakat, földerdítéseket, hidakat és más közlekedési eszközöket hajdan és most sat.? azok mint az egyes hadi tudományok tárgyai itt bővebben elő nem adhatók, minthogy értekezésemben csak fő vonásait adtam elő a fennebbi tárgyoknak; befejezésül a cs. kir. szolgálati szabályzat azon szép szavait emelem ki, mikép a katonának célja: a kül- és belbátorság. Erényei:

az isten és fejedelmének szeretete; erényes magaviselet, szolgálatbani ügyesség, engedelmesség; hűség, kötelessége teljesítésében éberség és állandóság, az ellenség előtt bátorság és a vitézség; szóval: a katonának becsületes embernek kell lennie.

AKADEMIAI TÁRGYALÁSOK.

A nyelv tudományi osztály ülése october 5. 1857.

Mélt. b. Eötvös József m. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak az osztályból: Balogh, Czuczor rr. tt., Ballagi, Hunfalvy, Mátray, Székács ll. tt. — Egyéb osztályokból: Kubinyi Ágoston tt.; Érdy, Frivaldszky, Gebhardt, Györy, Horváth C., Kiss K., Szalay rr. tt., Bertha, Csengery, Csorba, Karvasy, Lukács, Nendtvich, Pauler ll. tt. — Toldy Ferenc titoknok.

— *Hunfalvy Pál l. t.* ily című értekezést olvasott: *a lapp nyelv*, vagy az igazolt és megigazított Sajnovics.

— *Czuczor Gergely r. t.* mutatványokat olvasott a nagy szótárból, névszerint az *u* betűből.

A philos. és társad. tudd. osztályai ülése oct. 12. 1857.

Mélt. gróf Dessewffy Emil úr elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályokból: Horváth C., Szalay, Szontagh rr. tt., Karvasy, Lukács ll. tt. — Egyéb osztályokból: B. Eötvös J. másod elnök úr, Kubinyi Ágoston t. t., Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Kiss Károly rr. tt., Ballagi, Brassai, Csengery, Hunfalvy, Pólya, Török János, Wenzel ll. tt. — Toldy Fer. titoknok.

— *Horváth Cyrill rt.* ily című értekezést olvasott: *Mit eredményezett nálunk aesthetikailag a múlt?*

— *Wenzel Gusztáv lt.* „a magyarországi bányaviszonyok alakulása és kifejléséről jogtörténeti szempontból“ című értekezését kiegészítőleg, a *sóaknászat jogrégiségeit* adta elő.

A történelmi osztály ülése oct. 19. 1857.

Mélt. b. Eötvös József m. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak az osztályból: Érdy, Csengery, Wenzel r. és ll. tt. —